

DONESKI K PROBLEMU OTROŠKEGA DELA V ZAČETKIH KAPITALISTIČNEGA RAZVOJA NA SLOVENSKEM*

Dr. Vlado Schmidt

I

Če uporabimo znano ugotovitev, da »sleherni korak naprej v proizvodnji pomeni hkrati korak nazaj v položaju zatiranega razreda, t. j. velike večine,«¹ se moremo vprašati, kako so omenjeno tedanje protislovje družbenega razvoja občutili otroci na Slovenskem približno od srede 18. stoletja dalje, ko se je v Avstriji porajal kapitalizem. Ta razvoj, ki je poslabšal materialni položaj večine slovenskega ljudstva,² je prizadel otroke posredno, kolikor so izkusili posledice obubožanja svojih staršev, pa tudi neposredno, kolikor je povečal izkoriščanje otroškega dela. Proces prvotne akumulacije kapitala ni le terjal več delovne sile za uveljavljanje novih načinov proizvodnje, temveč tudi čim več **poceni** delovne sile, ki jo je podjetnik dobival tudi tako, da je spreminjal otroke iz vrst osiromašenih kmetov in rokodelcev v mezdne delavce, pozneje pa tudi otroke iz vrst mezdnih delavcev samih.

Seveda so delali otroci tudi že prej. O zgodnjem in množičnem uporabljanju otroške delovne sile v žebljarnah v Železnikih je poročal A. Müllner.³ Tudi na kmetih so se otroci udeleževali hišnih opravkov, varovali mlajše brate in sestre, pomagali po svojih močeh staršem pri delu na polju in pasli

* V zvezi z ugotavljanjem gradiva za zgodovino šolstva na Slovenskem sem moral razčleniti tudi vzroke slabega šolskega obiska. Ob tem sem zadel na problem otroškega dela, zlasti na njegov odnos do osnovnošolske obveznosti. Tu prikazani izsledki so pridobljeni s tem vidikom.

¹ Fr. Engels, Izvor družine ..., Ljubljana 1947, 139.

² E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, 134 do 136.

³ Gesch. d. Eisens in Krain, Görz u. Istrien, Wien 1909, I, 306, kjer navaja po podatku iz vicedomskega arhiva fasc. XXXV, 10, z dne 25. marca 1621. leta, da so domačini utemeljevali prošnjo za namestitev župnika v kraju: »Den Dasselbst sich in die 3000 oder mehr Personen Jung vnd Alt befinden, Welliche meistens sonders die Jungen Khnaben, vnd Meidlein bei 10, 12 oder 13 Jarn, die in denen Nagelschmidten Ir brodt gewinnen.«

živino.⁴ Slabše je bilo za otroke, kjer so se starši ukvarjali še z domačo obrtjo, ker so morali skupno z njimi še dodatno delati v »prostem« času. Pray tako so se otroci obrtnikov, ki so navadno podedovali poklic po svojem očetu, vraščali v delovni proces v domačem okolju in tudi do tujih vajencev je imel mojster dolžnost, jih izučiti in z njimi človeško ravnati.⁵ Vendar se je tudi za doma zaposlene otroke in za vajence s procesom industrializacije položaj poslabšal, ker so jih starši in obrtniki bolj zaposlovali, da bi povečali svojo konkurenčno sposobnost.

Otroci, ki so delali v tovarnah in rudnikih, pa so bili še v mnogočem na slabšem. Prvotna akumulacija kapitala ni le nasilno ločila drobnih proizvajalcev od njihovih proizvodnih sredstev, temveč tudi otroke od staršev. To razkrajanje družine je iz vzgojnih razlogov nadvse pomembno, čeprav ni bilo pri nas zaradi nerazvitosti velike industrije tako izrazito. Poročila iz Črne in iz Galicije na Koroškem⁶ pa dovolj prepričljivo kažejo, kako so iz družine iztrgani otroci moralno propadali. Patriarhalne moralne norme, ki so usmerjale vzgojno delo v družinah in ki nikakor niso bile v vsakem pogledu slabe, so v novih okoliščinah, v kakršnih so se znašli ti otroci, izgubile svoj vpliv. Podobne posledice so imele te nove okoliščine tudi za telesni razvoj otrok, saj so delali dotlej praviloma za svojo družino, odslej pa za tujega delodajalca, ki ni imel nobenih človeških ozirov in je skušal iztisniti iz njih čim več. Razen tega pa so bile nove oblike proizvodnje takrat tudi v higienskem pogledu slabše in nevarnejše od prejšnjih. Upoštevati tudi moramo, da težnje, producirati čim hitreje čim več, niso bile v času, ko je delal obrtnik bolj za lokalno uporabo, kmet pa je še malo prinašal na trg, tako poudarjene, kot so bile potem, ko so reforme »prosvetljenega« absolutizma odprle poti za pospešen razvoj proizvodnih sil. S tem se je seveda poslabšal položaj tudi tistih otrok, ki so delali doma.

Ta sprememba v družbeni ekonomiki se je odražala tudi na vzgojnem področju. Prizadevanje, pridobiti za proizvodnjo čim več delovnih rok, je zajelo tudi otroke, ki jih je bilo treba k delu priučiti in temu ustrezno vzgojiti. Kakor zmeraj, so se tudi tokrat ravnali smotri vzgoje po družbenih potrebah in kot glavno vrline, ki jo je treba otrokom privzgojiti, so približno od druge polovice 18. stoletja dalje do tolike mere naglašali marljivost, da bi ta skorajda spodrinila prvo mesto pobožnosti. Tako se n. pr. zgraža J. Wiegand, član ekonomske družbe za Spodnjo Avstrijo, v svojem delu z značilnim naslovom,⁷ češ da mladina vse do 14. in 15. leta lenari, razen kolikor pase živino, namesto da bi kmetje, pa tudi obrtniki in dninarji, navajali svoje otroke že od petega ali šestega leta dalje h koristnemu delu. Podobno je zahteval J. H. Justi, ki je bil nekaj časa profesor »kameralnih«

⁴ V zvezi z nazadnje navedenim pravilom je 1756. leta izšel odlok, ki bi mu z nekoliko dobre volje mogli priznati, da omejuje otroško delo. Da bi otroci ne bili prikrajšani za versko vzgojo, je odlok prepovedal, da ne smejo ob nedeljah in praznikih gnati živine na pašo, dokler ni končana zgodnja maša s pridigo. -- Supplementum codicis Austriaci, Wien 1777, V, 1089.

⁵ Določbe za obrtnike z dne 19. aprila 1732. Barth - Barthenheim, Das Ganze der österr. polit. Administration, Wien 1846, Bd. IV, Abth. I, 165.

⁶ gl. str. 146 in 148.

⁷ Versuch, den Fleiss unter dem Landvolke einzuführen, zu verbreiten und allgemein zu machen, Wien 1772, str. II—III.

znanosti na Dunaju in sodelavec van Sietena,⁸ da je treba otroke neprestano navajati k delavnosti, saj je vendar »na stotine opravil, za katera so otroci sposobni od petega in šestega leta dalje, s čimer jim bo delavnost prešla v kri, saj postopanja sploh nikoli ne bodo spoznali.«^{8a} Kako je bila ta vzgojna naloga takrat v ospredju družbenega zanimanja, je razvidno prav iz tega, da se z njo niso ukvarjali samo poklicni pedagogi, temveč tudi gospodarstveniki in politiki.^{8b}

Uresničevanje takih »pedagoških« naukov so zlasti občutili tisti otroci, ki so bili najbolj nezavarovani in prepuščeni družbi na milost in nemilost, namreč sirote. Starejše določbe o sirotah in zapuščenih otrocih so hotele predvsem preprečiti, da bi ne padli v breme skupnosti in ne zašli v kriminal, saj so bile večkrat izdane v zvezi z ukrepi proti beračenju in potepuštvu. Sedaj pa je v ospredju namen, »oskrbeti« sirote in jih zaposliti na tak način, da bi producirale več, kakor znašajo stroški za njihovo vzdrževanje. To pa je bilo najlažje doseči z vključevanjem sirot v naprednejše oblike proizvodnje, z njihovim zaposlovanjem v manufakturah in tovarnah. V tem smislu je Sonnenfels, »mož brez predsodkov«, predlagal, da je potrebno »povezati sirotišnice z manufakturnimi delavnicami«,⁹ in tudi prej omenjeni Justi je sodil, da je za sirote najbolj vzgojno njihovo delo v manufakturah.¹⁰

Praksa ni zaostajala za teorijo. Poslovni ljudje so nenadoma pokazali veliko ljubezen do sirot in »iz krščanskega usmiljenja« — kakor je to razumel Helfert — ustanavljali sirotišnice v neposredni bližini svojih predilnic in tkalnic ter v njih sirote zaposlovali.¹¹ Najbolj žalosten primer take »dobrodelnosti« na naših tleh je sirotišnica v Celovcu.

Tu je bila 1762. leta ustanovljena suknarna,¹² ki ji je spočetka primanjkovalo priučene delovne sile.¹³ Da bi jo dobil, je tovarnar Thys dosegel »izboljšanje« statuten 1760. leta v Celovcu ustanovljene sirotišnice, ki jih je Marija Terezija do 1765. leta potrdila, češ da so v skladu »s temeljnimi pravili ekonomije kot tudi s pravimi komercialnimi principi«, saj je očitno, »da bo mogoče po njihovi zaslugi povečati število oskrbovanih sirot, poravnati izdatke za prehrano z lastno pridnostjo, dvigati industrijo in še izdatno podpreti deželne manufakture«. Hkrati je še od koroškega deželnega glavarstva zahtevala, uvesti nove statute tako v celovski sirotišnici, kot tudi v drugih mestih na Koroškem.¹⁴

⁸ Allgem. deutsche Biogr. XIV, 747 sl.

^{8a} Policey - Wissenschaft, Königsberg und Leipzig, 1760, II, 117.

^{8b} Pri tem pa so prezrli, da je njihova »delovna vzgoja« bila nezmotljivo sredstvo, kako otrokom delo zasovražiti. Odpor do dela — to je nujna posledica vsake »delovne vzgoje«, ki jo usmerjajo pridobitni vidiki in ne pedagoški.

⁹ Grundsätze der Polizey, Handlung u. Finanz, V. izdaja, Wien 1787, I, 99.

¹⁰ Staatswirtschaft, Leipzig 1755, I, 180.

¹¹ Helfert, Die österr. Volksschule, Prag 1860, 100—106; Strakosch-Grassmann, Die Gesch. d. österr. Unterrichtswesens, Wien 1905, 122.

¹² J. Slokar, Gesch. d. österr. Industrie..., Wien 1914, 355.

¹³ B. F. Hermanns Reisen durch Österreich..., im J. 1780, Wien 1784, I, 132.

¹⁴ DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 12. marca 1765.

Vsebiina teh statutow je v kratkem naslednja: Sirotišnica je pod nadzorstvom mestnega župnika, dveh do treh članov magistrata in nekaterih najbogatejših meščanov (nekaj časa je upravljal sirotišnico sam tovarnar Thys!), ki naj opravljajo svoje delo »brezplačno, iz ljubezni do Boga in do bližnjega«. Pri razmeščanju otrok v stanovanjske prostore naj bodo štedljivi, da bi bilo mogoče namestiti v sirotišnici čim več sirot. »Božja previdnost, ljubezen krščanskih ljudi in pa Bogu tako prijetna marljivost in delavnost jih bodo že očuvali«. Sirotišnica bo sprejemala otroke v starosti od sedmega leta dalje in bodo ostali v njej deklice do svojega dvajsetega leta, dečki pa do štiriindvajsetega. Kdor bo izstopil ob predpisanem času, bo dobil novo obleko in — če bo sirotišnica to zmogla — tudi dodatek v denarju; kdor pa bo izstopil prej, ne bo dobil ničesar. Kar bodo otroci z delom zaslužili, pripada brez izjeme sirotišnici. Sprejet je lahko tudi otrok, ki ga je pripravljen vzdrževati kak dobrotnik, vendar bo tudi ta moral delati kot vsi ostali, kajti sicer »bi ostale pohujševal s svojo lenobō in postopanjem ter uvažal s tem v sirotišnico, kar Bog najbolj zaničuje«.

Otroci vstanejo poleti ob pol šestih (pozimi ob pol sedmih), posteljejo postelje, pospravijo, pokleknejo v vrstah po dva in dva k skupni molitvi in gredo nato v delavnice. Kdor bo med delom klepetal ali se šmejal, bo takoj kaznovan. Ob osmih dobijo kos kruha in delajo do dvanajstih, ko odidejo v jedilnico h kosilu. Popoldansko delo je od enih do sedmih, nato večerja, po večerji naj se do osmih igrajo (po dvanajsturnem delavniku!), nato pa molijo kakor zjutraj in odidejo spat.

Delo pa je razdeljeno tako: Sedem do desetletni otroci bodo predli volno za osnovo in za votek, nato pa jih bo mojster uvažal v razne vrste predenja. Tisti, ki so že nekoliko dorasli, bodo z majhnimi grebeni volno grebenali in to volno prirejali za prejo. Petnajst ali šestnajstletni dečki bodo nekaj mesecev delali z velikimi grebeni, da bodo tako spoznali vse vrste dela v zvezi s predenjem. Po tem pa jih bodo pomočniki učili suknarstva. Dečki, ki so zelo marljivi, se bodo lahko naučili tkati v poldrugem letu in usposobili za to delo v naslednjih osemnajstih mesecih tudi ostale sirote, saj bodo ostali kot tkalski pomočniki v sirotišnici, dokler ne bo njihov čas potekel; lahko pa se bodo tudi v tovarni učili striči sukno. Tudi deklice ne bodo samo predle, temveč tudi delale ob malem in velikem grebenu, ko bodo dosegle petnajsto ali šestnajsto leto, ter čistile svaljke z iztkanega blaga. Tovarnar bo za začetek dobavil potrebno orodje za predenje ter šest statev za tkanje. Oskrbnik mora paziti, da otroci ne bodo pokvarili orodja ter jih kaznovati z zaporom in s tepežem, če bi ne ubogali ali slabo in premalo delali. Ob nedeljah in praznikih naj se otroci po opravljeni molitvi in maši učijo do kosila brati in pisati, prav tako pred večerjo. Pri kosilu in večerji jim je treba brati katekizem ter jih trikrat tedensko tudi izpraševati.¹⁴

Torej verska vzgoja in pa zelo učinkovita »vzgoja« proti postopanju, tako učinkovita, da se to podjetje sploh ni obneslo, ker otroci telesno niso vzdržali. (Tistega branja in pisanja ob nedeljah ni mogoče jemati zares.) Po poročilu iz Celovca 1780. leta je suknarna nazadovala zaradi prepovedi, da sirote ne smejo več presti.¹³ To se je tovarni moralo poznati, saj je sirot bilo 500. Prepoved je bržkone povzročilo dejstvo, da so otroci množično umirali in to v tolikšnem številu, da naposled sirotišnica sploh ni bila več

potrebna in so jo 1784. leta razpustili.¹⁵ Zgodovina prvotne akumulacije kapitala ni bila samo v Angliji pisana »z ognjem in s krvjo«.

Podobno usodo so namenili tudi otrokom v ljubljanski in v goriški sirotišnici. Po najvišjem naročilu naj bi namreč deželni glavarstvu statute celovške sirotišnice po posvetovanju s kranjskim in z goriškim komerčnim konsesom »adaptirali« tudi za sirotišnici v Ljubljani in Gorici. S tem bi se položaj teh sirot vsekakor poslabšal. Ljubljanska sirotišnica, ki je začela sprejemati otroke 1757. leta, je prvotno imela namen, usposobiti dečke s poučevanjem verouka, nemškega branja, pisanja in računstva za posle služinčadi pri gospodi, za trgovske in obrtniške vajence in v posebnih primerih celo za nadaljnji študij, deklice pa s poučevanjem nemškega branja, pisanja, pletenja in predenja ter drugih ženskih ročnih del za razna koristna opravila pri gospodi in pri meščanih.¹⁶ Tega, za takratne razmere še kar sprejemljivega namena zaradi splošne zanikrnosti uprave in oskrbnika sicer niso izvajali,¹⁷ vendar pa otrok niso sistematično izkoriščali, kar jim je sedaj pretilo. Deželno glavarstvo v Ljubljani se je namreč v načelu zavzelo za »adaptacijo« celovških statutow, da bi se sirote ne navadile na postopanje in zastonj jedle kruh, namesto da bi jih že v najnežnejši starosti navajali na koristno ročno delo. Ker pa tukajšnja tovarna — mišljena je pač Desselbrunnerjeva suknarna — ne trpi pomanjkanja delovne sile, bi bilo mogoče zaposlitev sirot razširiti, tako da bi se deklice ukvarjale s šivanjem, klekljanjem čipk, pletenjem, s predenjem konoplje, volne, lanu in s sviloprejo, dečki pa razen tega še z raznimi vrstami prediva, pa tudi s tkanjem, usnjarstvom, irharstvom, klobučarstvom ter z drugimi podobnimi rokodelstvi. Vsa ta dela naj bi sirote opravljale za eno tretjino ceneje, kot znaša sicer mezda izven sirotišnice, da bi sirotišnica na tak način dobila dovolj naročnikov; zaslužek pa bi se stekal v njeno blagajno in bi sirote dobile samo obleko, tudi če bi kdo delal zunaj kot pomočnik pri mojstru. Da bi se to delo sirotišnici bolj izplačalo, bi ji morale sirote izkazati hvaležnost in ostati v njej ter delati v takih pogojih do dvajsetega (deklice) oziroma do štiriindvajsetega leta (dečki) in ne le od šestega do šestnajstega leta, kakor je bilo določeno leta 1763.

Več pomislekov kakor deželno glavarstvo, ki je s svojo zamisljivo pravzaprav spreminjalo sirotišnico v prisilno delavnico, sta imela proti uvajanju celovških statutow kranjski komerčni konses in pa uprava ustanov za sirotišnico. Tudi komerčni konses je sodil, da na Kranjskem ni tovarn, ki bi jim primanjkovalo suknarjev in suknostrižev in bi zato sirotišnica s tem delom malo zaslužila, zlasti ker ostajajo otroci v njej samo do šestnajstega leta, pa tudi prostora ni za namestitvev statev. Uprava ustanov za sirotišnico pa je še opozorila, da bi s takim zaposlovanjem

¹⁵ H. Hermann, Handbuch d. Gesch. d. Herzogthumes Kärnten, Klagenfurt 1853, II. Bd., 2. Heft, 387, 412.

¹⁶ DAS, Kamera in reprezentanca, Lit. W. (Stiftungssachen), No 320, 13. februar 1758.

¹⁷ Komisija, ki je 1767. leta pregledala ljubljansko sirotišnico, je med drugimi nerednostmi ugotovila, da sta za 20 otrok na razpolago samo dva črnilnika in še ta dva sta bila suha. (DAS, stanov. arh. fasc. 516c, 11. marca 1767.

otrok lahko odvrnili morebitne dobrotnike, ki bi drugače za sirotišnico še kaj prispevali. Sicer pa so otroci tako že dovolj zaposleni, saj opravljajo po molitvi in učenju še vsa hišna dela, v preostalem času pa pletejo, klekljajo, šivajo in krpajo ter bi sirotišnici več škodovalo kakor koristilo, če bi predli, ker bi morali v tem primeru za ta dela, ki so za sirotišnico neobhodno potrebna, najeti in plačati koga drugega. Razen tega pa je predlagano delo — zaradi prahu, ki pri tem nastaja — tudi iz zdravstvenih razlogov za mladino nepriporočljivo. Izvesti bi bilo mogoče le to, da bi mojster poučeval dečke predenje vsak dan ob določenem času do tolike mere, da bi jih bilo mogoče zaposliti pri tem delu, ko bi iz sirotišnice izstopili. Končno je še deželno glavarstvo soglašalo, da bi s predlaganim delom zaradi slabotnih otroških rok sirotišnici malo koristili ali morda sploh nič, sicer pa se s predenjem prebivalci na Kranjskem tako že splošno ukvarjajo. Tudi dvorna pisarna je pristala na to, naj delajo sirote, kar je bolj donosno.¹⁸ K tej popustljivosti je razen v spisih navedenih razlogov bržkone prispevalo še dejstvo, da si je Desselbrunner priskrbel dovolj delovne sile v prisilni delavnici.

Iz razpravljanj okoli dela sirot očitno izstopa profitarški, nepedagoški odnos do otrok. Od Marije Terezije in Sonnenfelsa pa do neposrednih organizatorjev tega dela — vsem gre za to, kako s pomočjo sirot čim več pridobiti in ne, kako jim čim več nuditi za njihov razvoj; sirote so le sredstvo, ne pa smoter — in to v »stoletju pedagogike«, kakor so takrat tudi v Avstriji imenovali 18. stoletje. V okoliščinah, ko je ignoriranje otrokove duševne in telesne svojstvenosti pomenilo hkrati izkoriščanje otrok, je imel Rousseaujev klic v Emilu 1762. leta, da se otrok od odraslega kakovostno razlikuje in da ima pravico biti otrok, družba pa dolžnost, mu to omogočiti, v takih okoliščinah je imel ta poziv tudi socialno-politični, ne le kulturno-pedagoški pomen. Vendar pa tedaj in še dolgo za tem do Avstrije ni prodrli. Tak odnos do sirot in do ostalih revnih otrok — teh pa je bilo največ — je vsekakor treba upoštevati pri moralni oceni »prosvetljenega« absolutizma.

II

Prizadevanje, vključiti v manufakturno in tovarniško proizvodnjo čim več otroških delovnih rok, se ni ustavilo pri sirotah. Da bi čim več otrok usposobili za predenje in tkanje, se je država vse bolj vmešavala v vzgojo in v šolstvo, torej ne več samo z namenom, da bi se otroci seznanili z veroukom, kar je bila dotlej njena glavna vzgojna skrb. To je bilo toliko bolj potrebno, ker je duhovščina, glavni vzgojitelj ljudstva, slej ko prej pripravljala otroke predvsem za oni svet, kar pa za akumulacijo kapitala trenutno ni bilo tako važno. Povečano zanimanje države za otroke ali bolje za njihovo delovno silo, osvetljuje n. pr. razglas okrožnega urada za Gorenjsko, ki je na temelju najvišje resolucije spodbujal prebivalce, naj bi pošiljali 10 do 12 letne otroke za nekaj časa v Thysovo tovarno v Celovec,

¹⁸ DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 12. marca in 27. junija 1765, 6. aprila, 27. junija in 19. avgusta 1768.

da bi se tam priučili raznih vrst predenja volne.¹⁹ Sem spada tudi okrožnica komerčnega konsesa za Kranjsko, s katero je — sklicujoč se na dvorni dekret — razpisal za leto 1765 denarne nagrade od 15 do 30 gld za tiste osebe, ki bodo dokazale, da so največ otrok naučile plesti in presti.²⁰

Kaže pa, da taki ukrepi, ki so le spodbujali prostovoljce, niso zalegli, kajti proti koncu 1765. leta je bil v vseh avstrijskih deželah objavljen **patent o predilskih šolah**, ki je ubral druge strune. Zahteval je, da je treba v vseh deželnoknežjih mestih in trgih, kjer predenje ni uvedeno ali naj bi ga razširili, ustanoviti za dve leti predilsko šolo v zimskih mesecih, ki bi jo mesto vzdrževalo in nadziralo, komerčni konses pa nagradil mojstra, ki bo tu poučeval. Te šole naj obiskujejo — kolikor dopuščata prostor in razpoložljive učne moči — ne le nezaposleni ter revni otroci in sirote, temveč tudi otroci rokodelcev in obrtnikov (der Handwerker und Professionisten) obojega spola v starosti od sedmega do petnajstega leta, ki še ne znajo presti in katere starši lahko pogrešajo. Starši in varuhi, ki omenjenih otrok ne bodo pošiljali v to šolo, bodo kaznovani z zaporno kaznijo. Nadzornik šole naj stalno ugotavlja, ali in za koga v njej izučeni otroci predejo, da bo mogoče izučene otroke, kakor tudi njihove starše in varuhe, ki so v tem pogledu malomarni, kaznovati na zgoraj omenjeni način. Posebne zasluge si bodo pridobili vsi tisti, ki bodo ustanovili predilske šole tudi na deželi.²¹ Ker so se prizadeti starši branili pošiljati svoje otroke v te šole, opirajoč se na določbe patenta, da jih morajo obiskovati samo tisti otroci, katere pri domačem delu lahko pogrešajo, je dvorni dekret z dne 28. avgusta 1766 to olajšavo omejil v toliko, da odslej ni več staršem prepuščena presoja, katerega otroka lahko doma pogrešajo in katerega ne, marveč bodo to odločale oblasti, magistrati in komerčni uradniki. Starši, ki se po tej odločitvi ne bodo ravnali, bodo takoj kaznovani. Medtem ko je patent o predilskih šolah predvidel kazni samo za tiste, v teh šolah izučene otroke, ki bi sploh ne predli (čemu neki bi si brez haska delali stroške s predilskimi šolami), je omenjeni dvorni dekret določil kazni še zlasti za one »absolvente« teh šol, ki jih je podjetnik zalagal s surovinami, so pa slabo predli: poravnati morajo škodo; če pa tega ne zmorejo, bodo dobili telesno kazen po prosti odmeri.²²

Predilske šole so za zgodovino našega šolstva zelo važne. To so namreč prve šole na Slovenskem, ki so nastale na pobudo države in tudi prve šole pri nas, s katerimi je bila uvedena — čeprav le delna — šolska obveznost. Kot take dobro osvetljujejo motiv, ki je navajal Marijo Terezijo na njeno slovito izjavo iz leta 1770, da je »šolstvo politikum«, t. j. stvar države, in ki ni bila uresničena šele s prvim avstrijskim osnovnošolskim zakonom 1774. leta, temveč že leta 1765 s patentom o predilskih šolah. Šolska obveznost je v tem patentu in v dvornem dekretu z dne 28. avgusta 1766 celo odločneje poudarjena kot v omenjenem osnovnošolskem

¹⁹ Mestni arhiv v Ljubljani (MAL), reg. I, fasc. 49 ad 148, 26. avgusta 1765.

²⁰ MAL, reg. I, fasc. 55 ad 208, 4. januarja 1765.

²¹ DAS, Patentebuch f. d. J. 1765, št. 58, 27. novembra 1765.

²² DAS, Kamera in reprezentanca, Comerciale — Miscelanea 1764 do 1769, 28. avgusta 1766.

zakonu (in tudi odločneje, kot osnovnošolska obveznost kdaj koli pozneje), saj preti patent kršilec s kazenskimi sankcijami, medtem ko osnovnošolski zakon takih sankcij nima.²³ Zanimivo je tudi, da je država, ki je nekaj let pozneje z nevoljniškim patentom olajšala podložniškim otrokom svobodnejšo izbiro poklica, s predilskimi šolami svobodno izbiro poklica omejila — obakrat seveda z enakim smotrom, da bi pospešila dotok mezd-nih delavcev v kapitalistična podjetja oziroma povečala industrijsko proizvodnjo. Svoboda poklicne izbire se je pač ravnala po ekonomskih potrebah družbe.

Očitno je, da glavni namen predilskih šol ni bil, izboljševati kvaliteto obrtniške proizvodnje, pač pa oskrbeti kapitalistična podjetja s ceneno, to je predvsem z otroško delovno silo²⁴ v tovarni ali s pomočjo založništva, saj so morali komerčni konsesi skrbeti, da so dobile tovarne iz teh šol najsposobnejše predilce.²⁵ Te šole so torej »usposabljele« otroke za objekt izkoriščanja. O tem nas prepričajo tudi nekatere podrobnosti v zvezi z nastajanjem in delom teh šol na Slovenskem.

Deželno glavarstvo v Ljubljani je 1769. leta poročalo dvorni pisarni, da so na Kranjskem različne predilske šole,²⁶ ki so vsakomur dostopne.²⁷ Iz tega je mogoče sklepati, da jih ni bilo tako malo. Komu so predvsem koristile, pa lepo pokažejo podatki o ustanavljanju predilske šole v Ljubljani. Ko sta si komerčni konses in magistrat razdelila vlogi, kakor je veleval patent, je šola bila ustanovljena januarja 1767. leta; še prej pa sta se posvetovala z lastnikom suknarne na Selu Desselbrunnerjem in prilagodila vrsto predenja v šoli potrebam njegove tovarne. Ta pa se je obvezal, da bo poskrbel za učne moči, zalagal učence s surovinami in jim plačal za predenje vsakega funta volne tri krajcarje. Iz poročil, ki jih je dobival od magistrata, je komerčni konses sklepal, da šola »uspešno« dela,²⁸ uspešno za Desselbrunnerja.

V Celju je bila predilska šola za laneno prejo ustanovljena v začetku 1767. leta. Ker izprva niso mogli dobiti učencev, je mestni sindik pripeljal iz Istre 12 deklic, ostali učenci pa so bili iz raznih krajev na Štajerskem. Šolalo se je hkrati 30 do 35 otrok po osem tednov; vsega skupaj pa se jih je izučilo okoli 250. Šolo je zalagal s surovinami (lanom) baron Jožef Gallenfels²⁹ in tudi na svoje stroške nabavil statve za tkanje platna, tako

²³ DAS, kresijska zbirka, cesarski patenti 1764 do 1780, P, 3b, Allgem. Schulordnung.

²⁴ J. Slokar, o. d. 160.

²⁵ W. G. Kopetz, Allgem. österr. Gewerbs-Gesetzkunde, Wien 1830, II, § 347, str. 35.

²⁶ Različne so bile v tem smislu, da so glede na krajevne možnosti in potrebe učile učence pripravljati za predenje in presti volno, lan, konopljo ali bombaž.

²⁷ ... hielands verschiedene Spinn Schullen allen und jeden offen stehen... DAS, stanov. arh. fasc. 516 c, 19. avgusta 1768.

²⁸ MAL, reg. I, fac. 55 ad 208, 16. novembra 1765 — 2. maja 1768.

²⁹ Jožef Gallenfels, pozneje okrožni glavar in župan v Celju, je bil lastnik pristave v Medlogu pri Celju (I. Orožen, Celska kronika, V Celi 1854, 279), kjer je verjetno gojil lan, otroci pa so mu ga v šoli predelovali.

da je ta šola bila hkrati tudi šola za tkalce.³⁰ Lahko si mislimo, kako so iz raznih krajev zgnani otroci v Celju in drugod živeli, ko so se v šoli usposabljali za mezdne delavce in koliko ur dnevno so morali delati, da se je organizatorjem šole to izplačalo. Patent o predilskih šolah ni namreč od nikogar zahteval, da mora kaj prispevati za vzdrževanje učencev; vzdrževati so se morali sami z beraško, po njihovem delovnem učinku odmerjeno dnevno mezdo oziroma nagrado, ki so jo dobili le takrat, če niso poškodovali kakega orodja ali surovine.²¹

Predilske šole se niso dolgo obdržale. Že sam patent je omejeval njihov obstoj na dve leti, čeprav so ponekod, kot n.pr. v Celju, delovale dalje časa, pač tam, kjer je njihovo delo bilo bolj »uspešno«. Predvsem pa jih je prizadela zahteva, da morajo otroci obiskovati **osnovno šolo**, zlasti, ker so ponekod osnovne šole deloma prevzele tudi njihovo nalogo.

III

Uvedba osnovnošolske obveznosti je bila najvažnejši ukrep za omejevanje otroškega dela. Zmanjševala je protislovje med hitrejšim razvijanjem proizvodnih sil in povečanim izkoriščanjem, ker je usposabljala otroke za boljše proizvajalce, hkrati pa jih je med trajanjem šolske obveznosti mogla izkoriščanju odtegovati. Odločilno je prispevala k zmagi edino pravičnega spoznanja, da zaradi **pospeševanja proizvodnje ni potrebno, da otroci več delajo, pač pa, da se več učijo**. Da se več učijo, je pomenilo v tem primeru, da se ne učijo samo verouka, kar je bila dotlej edina »šola« za tiste otroke, ki niso bili namenjeni za meščanski poklic ali za nadaljnji študij.³¹ Prav ti pa so bili z izkoriščanjem otroškega dela najbolj prizadeti.

Od uvedbe osnovnošolske obveznosti si je država marsikaj obetala: okrepitev armade, izboljšanje nravi, povečan, ideološki in politični vpliv na množice, zlasti pa gospodarske koristi.³² Tudi zgodovinarji so pravilno ugotavljali, da so zaradi nevednosti ljudstva bili oškodovani gospodarski interesi, ker ljudje niso poznali možnosti za izboljšanje svojega dela, za dvig produktivnosti in za večji zaslužek, s čimer bi se povečala tudi njihova davčna moč.³³ V svojem znamenitem načrtu za ustanovitev slovenske osnovne šole iz leta 1772 tudi Kumerdej ni pozabil naglasiti, da bi mogli pismene ljudi seznaniti »z gospodarskimi nauki, da bi lažje pridobivali in

³⁰ Dunaj, Hofkammerarchiv, Innerösterr. Kommerz Aufstellungsnummer 437, Fasc. 103/2. (Podatek je izpisal na Dunaju za Slovenski šolski muzej J. Šorn.) Tudi za ustanavljanje šol za tkalce je dajala vlada pobudo, se pa pri nas, sodeč po skromnih podatkih o njih, niso razširile. (DAS, Kamera in reprezentanca, Commerciale — Miscelanea 1764 do 1769, 5. septembra 1765; MAL, reg. I, fasc. 55 ad 208, 29. januarja 1766.)

³¹ Podrobneje gl. V. Schmidt, Odnos cerkve do osnovne šole... Soobna pedagogika 1953, 129 do 138.

³² Notranjeavstrijski vladni svetnik F. K. Hägelin je 1772. leta med zgoraj navedenimi razlogi za državno iniciativo v šolstvu še poudaril, da odvisi od izboljšanja šolstva »razmah industrije« (Helfert, Die österr. Volksschule I, Prag 1860, 252).

³³ Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, LSM 1894, 253; Helfert, o. d., 30.

proizvode zamenjavali ter državi davke plačevali.«³⁴ Tudi pozneje so zelo tehtne spodbude za razvoj osnovnega (in strokovnega) šolstva na Slovenskem prihajale prav iz gospodarskih krogov.³⁵ To se pravi, da so na uvedbo in na izvajanje osnovnošolske obveznosti, ki je otroke mogla ščititi pred izkoriščanjem, odločilno vplivali taisti razlogi, zaradi katerih se je izkoriščanje otrok povečalo.

Nujna posledica tega je bil konflikt med šolsko obveznostjo in med zaposlovanjem otrok, ki ga je država skušala reševati tako, da bi bil volk sit in koza cela. Doseči je hotela, da bi otroci osnovno šolo obiskovali, vendar tako, da bi delodajalci s tem ne izgubili poceni delovne sile. Zato so bile vse sem spadajoče določbe v znamenju kompromisa.

To velja že za Splošno šolsko naredbo, za prvi avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1774, ki je v 12. členu takole izrazil šolsko obveznost: »Otroci obojega spola, katerih starši ali varuhi v mestih ne marajo ali ne morejo vzdrževati svojih domačih učiteljev, spadajo brez izjeme v šolo, in sicer od začetka 6. leta dalje. Osnovno šolo morajo obiskovati, dokler se ne bodo popolnoma naučili za svoj bodoči stan in način življenja potrebne učne predmete, kar bodo pač komaj do kraja dosegli pred dvanajstim letom. Zaradi tega bi radi videli (daher Wir denn gerne sähen), da bi starši pošiljali svoje otroke v šolo vsaj šest ali sedem let... Če pa bi nekateri hoteli biti odpuščeni iz šole ali se posvetiti študiju pred dvanajstim letom, morajo z javnimi skušnjami dokazati in dobiti od šolskega nadzornika pismeno spričevalo, da so se vse potrebno dobro naučili.« Da bi starši tega ne zanemarjali, je v naslednjem členu še ukazano magistratom in krajevnim oblastem, »naj na to natančno pazijo ter mudljive starše ali varuhe opominjajo in po potrebi k temu tudi s poudarkom navedejo« (hierzu ermahnen und nach Gestalt der Sachen auch nachdrücklich anhalten sollen);²³

Šolska obveznost je tu izražena bolj v obliki želje kakor z ukazom in je zato razumljivo, da Splošna šolska naredba ne omenja nobenih kazni za neizpolnjevanje te obveznosti. S tem bi prizadetim osnovno šolo tudi osovražila, čemur se je vlada hotela izogniti.³⁶ Celo toliko uvidevnosti je pokazala do staršev na deželi, da je zaradi udeležbe otrok pri kmečkem delu dovolila 9 do 13 letnim otrokom obiskovanje šole samo v zimskem času (od začetka decembra do konca marca); poleti (od prve nedelje po Veliki noči do konca septembra) pa naj bi zahajali v šolo samo 6 do 9 let stari otroci, ker bi jim bilo pozimi zaradi slabega vremena obiskovanje šole prenaporno. Razen tega je bil še v času žetve pouk prekinjen za tri tedne (člen 10). Čeprav je šolsko obveznost tako prizanesljivo izrazila, se je Splošna šolska naredba vendarle tudi direktno izrekla proti zaposlovanju najbolj izkoriščanih otrok, to je sirot, toda spet v kompromisni obliki, namreč: »Da bi sirotinske službe otrok nemara ne ovirale pri obiskovanju šol, naj jih gosposke pred trinajstim letom sploh ne jemljejo na odsluženje sirotinskih let, ali pa naj tiste, ki te starosti še niso dosegli, pošiljajo v šolo vsaj pozimi. Če pa sprejme kdo drug (n. pr. tovarnar,

³⁴ V. Schmidt, o. d., 141.

³⁵ DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 5, 15. septembra 1838.

³⁶ Helfert, o. d., 344.

op. p.) te otroke v službo pred trinajstim letom, naj bo dolžan, jih navajati k obiskovanju šole pozimi, dopoldne ali popoldne³⁷ in naj — če ni očitno, da tega ne zmore — plača za njihov pouk učitelju polovico šolnine« (člen 14).²³

S prvim stavkom tega člena posega Splošna šolska naredba v staro »pravico« gospodk, jemati osirotele otroke podložnikov za hrano in mezdo na odsluženje treh sirotinskih let (Waisenjahre).³⁸ Podobno so morali v nekaterih avstrijskih deželah za službo sposobni, še v oskrbi in oblasti staršev živeči otroci podložnikov na zahtevo gosposke stopiti v njeno službo in opravljati posle služinčadi (Hofdienst, Zwangsgesindedienst).³⁹ Čeprav Splošna šolska naredba teh »dvornih služb« posebej ne omenja, je iz nje vendarle posredno razvidno, da so z njenimi določbami tudi le-te prizadete. Tu se je spet pokazalo, da je osnovnošolska obveznost, to je zahteva, naj se šola vsak ne glede na stanovsko pripadnost, buržoazna zamisel, ki se neogibno spopada z raznimi fevdalnimi navadami in »pravici«ami. Zato je povsem v skladu z njeno družbeno vlogo, da načenja Splošna šolska naredba ta vprašanja že nekaj let pred patentom o odpravi nevoljništva. Cesarski patent o odpravi nevoljništva na Kranjskem z dne 13. septembra 1782 je osvobodil otroke podložnikov tako dvornih služb kot tudi sirotinskih let. Kranjski stanovski odbor je namreč bil izjavil, da teh dveh obveznosti na Kranjskem že prej ni bilo.⁴⁰ Tudi če je to res — v kar pa po analogiji z napačno izjavo štajerskih stanov o tem vprašanju⁴¹ lahko dvomimo, je omenjena osvoboditev v patentu vendarle napredek, ker je bilo odslej z zakonsko odločbo potrjeno, kar je prej varovala samo navada, in ker je Splošna šolska naredba ščitila sirote samo pod trinajstim letom, pa še te le polovičarsko. Patenta o odpravi nevoljništva na Štajerskem in na Koroškem (11. junija oz. 12. julija 1782) pa sta ukinila samo dvorne službe, ne pa tudi sirotinskih let, ki so ostala brez vsakršnega upoštevanja šolske obveznosti sirot.⁴² Kar se tiče določb za omejevanje, izkoriščanja osirotelih otrok podložnikov, obadva patenta vsekakor zaostajata za Splošno šolsko naredbo. S tem pa vrednotimo skoraj izključno zgolj razvoj ideje o zaščiti in izobraževanju sirot ter drugih otrok, zakaj učinek šolske naredbe v stvarnosti je bil za zdaj iz mnogih razlogov (predvsem zaradi stroškov za šolstvo) še minimalen.⁴³ To velja prav tako za nedeljske ponavljalne šole, ki jih je Splošna šolska naredba tudi že zahtevala in ki naj bi jih obiskovali zlasti vajenci, sicer jim ne bo priznано, da so izučeni (člen 15). Ta zahteva je obvisela v zraku iz preprostega razloga, ker so mojstri dobivali

³⁷ Pozimi so tovarnarji otroke laže pogrešali, ker v nekaterih tovarnah niso delali pri luči zaradi drage razsvetljave in nevarnosti požara.

³⁸ A. Mëll, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark... Forschungen z. Verfass. u. Verwaltungsgesch. d. Steiermark, V. Bd., 1. Heft, Graz 1901, 20.

³⁹ J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete, IX, Ljubljana 1933, 196.

⁴⁰ J. Polec, o. d., 196, 202.

⁴¹ A. Mëll, o. d., 190.

⁴² Handbuch aller unter der Regierung des K. Josef II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze, Wien 1785, Bd. I, 76—77.

⁴³ Naj zadošča podatek, da je bilo na Kranjskem sedem let po izidu Splošne šolske naredbe komaj 16 osnovnih šol, ki jih je obiskovalo nekaj nad 1100 otrok. A. Weiss, Gesch. d. österr. Volksschule..., Graz 1904, 948.

skoraj brez izjeme nepismene vajence in z njimi ni bilo kaj ponavljati. Proti temu tudi ni kaj prida zalegla določba istega člena, da vajenec ne sme dobiti priznanje, da je izučen, če ne zna verouka, branja, pisanja in računstva, ker so se za zdaj še mogli veljavno opravičiti, da v njihovem domačem kraju še ni bilo šole, ko so bili v šolski starosti.⁴⁴

Slabo izvajanje Splošne šolske naredbe je priznal tudi dvorni dekret z dne 20. oktobra 1781, ki je zaradi tega določil kazni za starše, ki otrok ne pošiljajo v šolo: premožni morajo za kazen plačati dvojno šolnino, revni pa opravljati javna dela, zlasti pri zidavi in popravljanju šolskih stavb.⁴⁵ Župniki so morali na začetku vsakega šolskega leta s prižnice to prebrati ter ob tej priliki še propagirati šolski obisk, kakor tudi pomagati pri sestavljanju seznamov za šolo sposobnih otrok, ki so bili potrebni zaradi kontrole. Odslej tudi ni bila več priznana olajšava, da smejo 9 do 13 letni otroci obiskovati šolo samo pozimi. Pozneje je bilo še določeno, da bodo revni starši, ki dobivajo kako podporo, le-to izgubili, če njihovi otroci ne bodo obiskovali šole.⁴⁶ Ti ukrepi, ki so seveda veljali samo za starše v šolskem okolišju, t. j. pol ure hoda od šole, so sicer kazali na to, da je država odločena uveljaviti šolsko obveznost, so pa slej ko prej slabotno učinkovali, čeprav so jih prizadevnejši okrožni šolski nadzorniki skušali izvajati. Ko so s tem v zvezi zasliševali revne starše, zakaj ne pošiljajo otrok v šolo, so pogostoma dobili odgovor, da jih ne morejo pogrešati, ker jih potrebujejo doma za delo.⁴⁷ Ker je to opravičilo bilo tako pogosto in tehtno, je dvorni dekret 1785. leta ugodil staršem toliko, da je na deželi dovolil poldnevno obiskovanje šole: prvi razred naj bi imel dopoldanski pouk, drugi pa popoldanskega, tako da bi bila polovica otrok zmeraj doma za pomoč staršem; v mestih in trgih pa so morali otroci še zmeraj dvakrat dnevno v šolo.⁴⁸ Kljub temu pa je ostal šolski obisk slab: 1792. leta je n. pr. v vseh treh okrožjih na Kranjskem obiskovala šolo komaj ena četrtina za šolo sposobnih otrok iz šolskega okoliša, najmanj na Gorenjskem.⁴⁹ Da je med mnogimi vzroki za tako slab odnos staršev do šole imelo važno vlogo tudi zaposlovanje otrok, lahko sklepamo še iz tega, da je bil na deželi šolski obisk kljub napornejši poti v šolo in kljub večjim izdatkom za obleko in obutev, v splošnem pozimi boljši kot poleti, ko so bili kmečki otroci bolj zaposleni. Ko je ljubljanski študijski konses 1799. leta odgovarjal na vprašanje z Dunaja, zakaj je na Kranjskem osnovno šolo obiskujočih toliko manj kakor za šolo sposobnih, je pojasnjeval to nesorazmerje predvsem s tem, da smatrajo starši otroke od petega in šestega leta dalje za delovno silo in v šolo ni ne le kmečkih, temveč tudi obrtniških otrok, ker morajo očetu pomagati. Za postojnsko okrožje je še posebej navedel, da je šolski obisk slab, ker opravljajo za šolo sposobni

⁴⁴ MAL, fasc. 73, 4. aprila 1787.

⁴⁵ DAS, Kamera in reprezentanca, T-4-5, 20. oktobra 1781.

⁴⁶ MAL, fasc. 73, 17. oktobra 1786.

⁴⁷ MAL, fasc. 73, 15. marca 1788.

⁴⁸ Sammlung der k. k. landesfürstl. Gesetze und Verordnungen in publico — ecclesiasticis, Wien 1788, V, 2—11.

⁴⁹ DAS, gub. arh. fasc. 73, 16. julija 1793.

dečki (torej manj kot 13 let stari!) dela v idrijskem rudniku (die kaiserliche Bergarbeit), če so njihovi očetje bolni ali zadržani.^{49a}

Da z uvedbo šolske obveznosti ni bila docela pokopana težnja, izkoristiti otroško delo za industrijo, priča zamisel o tako imenovanih industrijskih šolah, v katerih naj bi se otroci, predvsem deklice, učili raznih ročnih del, zlasti predenja in pletenja. Dvorni dekret z dne 14. aprila 1788, ki je ustanavljanje teh šol utemeljeval s pridobitvami, »ki izvirajo iz navajanja mladine v industrijo«, pa je tudi opozoril, da bi ne glede na večje stroške ne bilo prav, če bi industrijske šole ločili od osnovnih, ker je treba »industriji vendarle z znanjem osvetljevati njena pota« in naj bi zato uredili pri osnovnih šolah posebne oddelke za ta pouk. V zvezi s tem dekretom je graški gubernij priporočal podrejenim okrožnim uradom za zgled ureditev takih industrijskih oddelkov pri osnovnih šolah na Češkem, kjer so revne deklice dobivale od tovarniških vodstev surovine in jim za plačilo oddajale svoje izdelke. »Deklice s tem služijo denar ali se vsaj usposabljaajo, ga zaslužiti. Mnoge so se že tako razvile, da pri literarnem pouku šivajo, pletejo in pukajo svilo, ne da, bi jih ta ročna zaposlitev pri pouku ovirala.«⁵⁰ Prvim takim šolam ali točneje — oddelkom za ženska ročna dela pri osnovnih šolah na Slovenskem (v Idriji, Kamniku, v Ljubljani pri šentpeterski trivialki) so kmalu sledili še drugi, zlasti pri dekliških osnovnih šolah, so pa ves čas životarili, ker ni bilo sredstev zanje. Poučevale naj bi brezplačno žene učiteljev in so zato samskim učiteljem škofijska šolska vodstva tudi svetovala, naj si izbirajo take neveste, ki znajo presti, pleti in šivati. Sredstev tudi ni bilo za opremo teh oddelkov in lavantinski ordinariat je celo predlagal, naj bi stroške za ta pouk poravnali z izkupičkom za izdelke učencev; poročal pa je tudi, da so take »delovne šole« za mladino obojega spola že ustanovljene pri nekaterih tovarnah.⁵¹ Pri oceni teh »industrijskih« oddelkov je treba izhajati z vidika, ali je bil njihov namen prispevati k razvoju otrok ali k razvoju industrije. V prvem primeru jih je treba priznati, v drugem pa odkloniti. Združitev učenja z delom je napredna pedagoška ideja, če je podrejena vzgojnim smotrom; zavira pa razvoj otrok, če je podrejena pridobitnim smotrom. Če upoštevamo navedene podatke o teh oddelkih, nadalje glavni argument zanje, ki so ga škofijska šolska vodstva rada navajala, da sta namreč »postopanje in revščina vir mnogih pregreh«,⁵² in če končno še premislimo vrednotenje industrije in otrok v tej dobi, lahko zaključimo, da so v tem primeru bili otroci — kot tudi sicer — sredstvo za razvijanje proizvodjalnih sil in zato ti industrijski oddelki, ki so še zniževali, zlasti pri deklicah, že tako minimalno izobraževalno raven osnovnih šol, ne prenesejo pedagoške kritike.

Za odnos države do otroškega dela je še značilno, da je najmanj uveljavljala šolsko obveznost, kjer bi to bilo iz izobrazbenih in socialno-zaščitnih razlogov najbolj potrebno, namreč pri otrocih, zaposlenih v tovar-

^{49a} DAS, gub. arh. fasc. 42, 30. septembra 1799.

⁵⁰ DAS, gub. arh. fasc. 73, 14. aprila in 28. maja 1788.

⁵¹ Škofijski arhiv v Mariboru (ŠAM), Exped. Prot., 2. marca 1814.

⁵² Slov. šol. muzej (SŠM), Protokoll über die Schulverordnungen, invent. št. 8/134, 19. avgusta 1807.

nah. Ni bilo mogoče pričakovati, da se bo delodajalec, tovarnar, ki v 14. členu Splošne šolske naredbe kot tak niti ni bil imenovan, ravnal po njem in pošiljal sirote pozimi v šolo med delovnim časom in še plačeval polovico šolnine, saj mu ni pretila nobena kazen, če tega ne stori. Tudi poznejše določbe o otroškem delu, ki so hotele zagotoviti spoštovanje šolski obveznosti, so se previdno izognile tovarniškega dela otrok in se raje ukvarjale z manj kočljivimi zaposlitvami: šolskega obiska ne smejo ovirati ministriranj (13. junija 1775), postavljanje kegljev (3. julija 1778) in paša živine (28. februarja 1787).⁵³

Sirjenje nalezljivih bolezni med tovarniškimi otroci pa je končno le izsililo odlok Jožefa II. z dne 20. novembra 1786, ki je ukazal, da je treba v tovarnah zaposlene dečke in deklice v spalnicah ločiti, da sme v vsaki postelji ležati samo en otrok in ne štiri ali pet, kot je to sedaj, da se morajo otroci enkrat na teden umiti ali počesati, da morajo vsakih osem dni dobiti sveže osebno perilo ter da jim je treba vsak mesec očistiti ležišča in izmenjati rjuhe. Okrožni fizik mora otroke dvakrat letno pregledati in ukreniti vse potrebno. Izvajanje teh določb morajo nadzorovati okrožni uradi, krajevne oblasti in duhovščina ter o tem četrtletno poročati.⁵⁴ S tem ukazom, ki je hotel tovarniške otroke zdravstveno zaščititi in ki mimogrede razkriva, v kakih razmerah so živeli, se začena v Avstriji tovarniška zakonodaja.⁵⁵

Slaba stran tega najvišjega odloka, ki je sicer prvikrat posegel v »izključne pravice« tovarničarjev, je v tem, da se je omejil le na zdravstveno zaščito tovarniških otrok, ne da bi se dotaknil njihovega delovnega časa, njihove starosti in načina zaposlitve, kakor da bi ti faktorji ne bili v vzročni zvezi z njihovim zdravstvenim stanjem. Tem manj se je ukvarjal s šolsko obveznostjo teh otrok in še nadalje molče dopuščal prakso, ki je bila taka, ko da ta obveznost zanje ne velja. Medtem ko je mojstrom in trgovcem že Splošna šolska naredba narekovala nekatere obveznosti glede šolanja njihovih vajencev, ki so bile pozneje še poostrene, so bili tovarnarji tudi v tem pogledu še zmeraj »privilegirani«, čeprav bi bile zanje take obveznosti tembolj potrebne, ker so sprejemali otroke na delo že od šestega in sedmega leta dalje, mojstri in trgovci pa navadno šele v starosti, ki je že presegala zgornjo mejo šolske obveznosti. Tudi kompromisna določba, da mora otrok, preden je sprejet v uk, obiskovati osnovno šolo vsaj dve leti, je bila naslovljena samo mojstrom.⁵⁶

Šolska obveznost pa je bila tu in treba jo je bilo tako ali drugače aplicirati tudi na tovarniške otroke, ne nazadnje tudi zaradi vzgojnih, idejno-političnih nalog osnovne šole. Seveda so fabrikanti zagnali vik in krik in njihov eksponent v državnem svetu Eger je to namero zavračal s pristno hinavščino, češ da »bi bilo zares kruto, če bi uboge starše oropali priložnosti, navajati svoje otroke k delavnosti ter jih laže preživljati s pomočjo njihovega zaslužka; vsekakor ne smemo strogosti tirati tako

⁵³ Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, Wien 1844, 162—163, 165.

⁵⁴ Kropatschek — Goutta, Sammlung der Gesetze, Bd. 36, Wien 1818, 202—203.

⁵⁵ L. Mises, Zur Gesch. d. österr. Fabrikgesetzgebung, Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, XIV, Wien 1905, 231.

⁵⁶ Politische Verfassung ..., 60.

daleč, da bi dobro mišljeni učni zavodi postali navsezadnje splošno osovraženi.⁵⁷ Nasproti temu stališču, ki je zagovarjalo direktno izkoriščanje otrok, je zastopala študijska dvorna komisija, najvišja šolska instanca v državi, pravilno mnenje, da je mogoče pospeševati proizvodnjo samo s šolanimi ljudmi. Ker pa je imela razumevanje tudi za nasprotno argumente, je šolsko obveznost tovarniških otrok z odlokom spodnjeavstrijski vladi 18. februarja 1787 »modro« uredila s kompromisnim stališčem, naj otroci tu delajo in se hkrati tudi učijo, namreč: »Ker je državni upravi mnogo na tem, da bi toliki v tovarnah zaposleni otroci ne rasli v surovi nevednosti, ki je mati divje nenravstvenosti, na drugi strani pa naj bi tovarnam ne bile odtegnjene potrebne delovne roke in revnemu razredu zaslužek, je treba povsod glede na vsakokratne pogoje doseči, da bodo ti otroci dobivali od krajevnega duhovnika in učitelja neobhodno potreben pouk, ki naj ga plačajo tovarnarji in starši, deloma v večerni šoli, deloma ob nedeljah in praznikih. Paziti je treba tudi na to, da bi taki otroci od začetka šestega leta dalje šolo zares marljivo obiskovali in da bi jih pred začetkom devetega leta — če ni sile — ne sprejemali na delo v tovarne«.⁵⁸

O izvajanju navedenih ukrepov za zaščito in šolanje doma in v tovarnah zaposlenih otrok ni vredno izgubljati besed vsaj do 1840. leta, ko so začeli ta vprašanja znova obravnavati. V zadnjem desetletju 18. stoletja so tu obravnavani jožefinski odloki prehajali v pozabo.⁵⁹ Dvorna komora je 1791. leta izjavljala, da cesarjevega odloka z dne 20. novembra 1786 sploh ne pozna;⁶⁰ spodnjeavstrijska vlada pa je leta 1816 priznala, da so njegove določbe »popolnoma zanemarjene ali pa se izvajajo le enostransko in nepopolno«.⁶¹ Ljubljanski gubernij še 1840. leta ni vedel o njem povedati drugega, kakor da »za to deželo ni popolnoma uporabljiv«; o odloku študijske dvorne komisije z dne 18. februarja 1787 — ki je veljal za naše ozemlje od 1805. leta dalje, ko je bil s svojo prvotno oznako vključen v skrajšani obliki v Politično šolsko ustavo kot člen 310 — pa sploh ni mogel ničesar poročati, z utemeljitvijo, da »ga nikakor nismo mogli najti«. Okrožni urad v Ljubljani, ki je oba odloka poznal ali pa se je vsaj tako navedel, pa je v 1840. letu neprizadeto izjavil, da bo za otroke v tovarnah dovolj poskrbljeno, »če se bodo njune določbe izvajale«.⁶² Itd.

Kako so bili prikazani ukrepi v praksi zanemarjeni, se je pokazalo tudi ob izvajanju Politične šolske ustave, drugega avstrijskega osnovnošolskega zakona iz leta 1805, ki je brez bistvenih sprememb prevzel in tako potrdil vse dotlej izdane odloke o zaposlovanju otrok (razen določbe o zaposlovanju sirot pod 13. letom, kar pa je leta 1809 dopolnila študijska dvorna komisija), strože formuliral šolsko obveznost (člen 301: »Šolo naj

⁵⁷ L. Mises, o. d., 226.

⁵⁸ Politische Verfassung... 165—166.

⁵⁹ J. Slokar, o. d., 8, 102.

⁶⁰ L. Mises, o. d., 232.

⁶¹ Da bi se to popravilo, je 12. marca 1816 te določbe ponovila in zahtevala še poročila o delovnem času, prehrani, »splošno predpisanem šolskem pouku« in verskih vajah teh otrok (Kropatschek-Goutta, o. d., 198—202); varovala pa se je določil, kaj ukreniti, če bi se izkazalo, da to ali ono ni v redu.

⁶² DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 14. maja 1840.

obiskujejo vsi otroci, deklice in dečki, premožni in revni, od začetka šestega do dovršenega dvanajstega leta»), vključil tudi sankcije (dvojna šolnina, opravljanje javnih del, odtegnitev podpore) ter šolsko obveznost še dopolnil z nedeljsko ponavljalno šolo do 18. življenjskega leta (v členu 311). Politična šolska ustava je sicer tudi dovolila na deželi poldnevni pouk, vendar pa je zahtevala, da vsi šoloobvezni otroci obiskujejo šolo ves čas razen v pet tednov trajajočih počitnicah, ki jih je bilo mogoče določiti po krajevnih razmerah glede na to, kdaj so bili otroci doma najbolj zaposleni (ob žetvi, trgatvi). Z nam že znano motivacijo, da sta »postopanje in revščina vir mnogih pregreh«, je ta osnovnošolski zakon tudi vključil že obravnavane določbe o industrijskih oddelkih pri osnovnih šolah (člen 245, 319 in 367).

V letnih poročilih, ki so jih škofijski konzistoriji, novi nadzorniki osnovnega šolstva, pošiljali deželnim oblastem, se leto za leto ponavlja ugotovitev, da mnogi starši ne pošiljajo otrok v šolo, ker jih zaradi revščine ne morejo pogrešati pri domačem delu. Zlasti hudo so bili zaposleni otroci v vojnih časih, ker so morali zaradi pomanjkanja moške delovne sile stopiti na njihovo mesto in opravljati delo odraslih. To je zavzelo ponekod tak obseg, da so obiskovali otroci redno šolo le pozimi, poleti pa so prihajali samo v nedeljsko šolo, ali pa še v to ne.⁶³ Krajevne blasti pa si tudi niso preveč prizadevale, doseči boljši šolski obisk, ker so slabo skrbele za učilnice in bi ne bilo dovolj prostora, če bi vsi otroci prišli v šolo.

Toda ti otroci so delali vsaj doma. Še slabše se je godilo sirotam in pa tistim, ki so jih starši udinjali pri tujih delodajalcih za pastirje in za hlapce. Ker je bil eden glavnih vzrokov zanemarjanja šolskega obiska prezgodnje zaposlovanje otrok, ki jih tuji delodajalci niso pošiljali v šolo pa tudi njihovi starši ne, je študijska dvorna komisija 15. februarja 1809. leta v skladu z obstoječimi določbami opozorila, da je vsak, kdor zaposli siroto, staro manj kot trinajst let oziroma sploh otroka, ki šoli še ni odrasel, dolžan ga pošiljati v šolo dopoldne ali popoldne, v bodoče pa tudi v nedeljsko šolo.⁶⁴ To pa ni moglo biti učinkovito, dokler je sploh bilo dovoljeno, sklepati delovne odnose s šoloobveznimi otroki, saj niso tuji delodajalci najemali otrok in jih plačevali, zato da bi jih še pošiljali v šolo.

Škofijska poročila o stanju šolstva so tudi ugotavljala, da so mnogi starši zaradi revščine prisiljeni, pošiljati otroke na delo v tovarne, da bi kaj zaslužili. Ti otroci ostajajo brez vsakega šolskega pouka. Dvorna pisarna je ta problem spet hotela rešiti z odlokom in je 15. decembra 1808 odredila, da morajo v tovarnah zaposlene otroke poučevati kar tam posebni učitelji verouk, branje, pisanje in računstvo, ali pa naj bo tem otrokom omogočeno vsaj brezplačno obiskovanje nedeljskih šol.⁶⁵ To je drugi odlok

⁶³ Kako pomembna je bila otroška delovna sila za kmete, drastično osvetljuje dekan iz Gornjega grada, češ da so kmetje, ko jih je poklical na zagovor zaradi izostajanja njihovih otrok, padli na kolena ter med jokom z dvignjenimi rokami prosili, naj jim dovoli obdržati otroke doma, ker jih zaradi dela ne morejo pogrešati. (ŠAM, Exped. Prot., 11. dec. 1811.)

⁶⁴ DAS, gub. arh. fasc. 42, 1. aprila 1809

⁶⁵ Škofijski arhiv v Ljubljani (ŠAL), fasc. I, 1, 2 (Generalien), 7. januarja 1809; ŠAM, Exib. et Exped. Prot., 8. februarja 1809

o šolanju v tovarnah zaposlenih otrok, ki prvičkrat omenja — kot maksimalno možnost! — tovarniške šole s posebnim učiteljem. Preko te možnosti se avstrijska zakonodaja tudi ni povzpela in je s tem odklonila misel, da bi se mogli ti otroci šolati v rednih osnovnih šolah. V tem so tovarnarji imeli prednost pred ostalimi delodajalci, od katerih je oblast redno šolanje najetih otrok vsaj zahtevala. Ker pa se država zlasti v drugem in tretjem desetletju 19. stoletja ni vmešavala v odnose med delavci in delodajalci, si tovarnarji tudi zaradi tovarniških šol niso delali skrbi. Uvedba obveznega nedeljskega ponavljalnega pouka leta 1816 za dečke in deklice od 12. do dovršenega 15. leta⁶⁶ pa jih prav tako ni prizadela, ker ob nedeljah v večini tovarn niso delali. Če bi vsaj poldnevna (dopoldanska in popoldanska) šolska obveznost veljala v praksi tudi za tovarniške otroke, bi to zniževalo njihov delovni čas ali pa dvignilo spodnjo starostno mejo zaposlenih. Žal se to ni zgodilo. Tako je ostalo vse pri starem in do konca tridesetih let 19. stoletja tovarnarjev tudi z odloki ni nihče več vznemirjal.⁶⁷

IV

Z razvojem industrializacije Avstrije v prvi polovici 19. stoletja se je izkoriščanje otroškega dela še povečalo, kar je vzbujalo čedalje več kritik, ki so se sklicevale na napredek tovarniške zakonodaje o otroškem delu v drugih državah.⁶⁸ Ta pritisk od spodaj je prisilil avstrijsko vlado, da se je znova lotila tega problema in motiva za svojo spodbudnost niti ni skri-

⁶⁶ ŠAL, fasc. I, 1, 2 (Generalien), 22. novembra 1816.

⁶⁷ Šole od štiridesetih let 19. stoletja dalje je mogoče ugotoviti nekaj tovarniških šol s posebnim tovarniškim učiteljem na Štajerskem pri steklarnah, ali pa je, kot n. pr. v Preboldu, poučeval v tamkajšnji predilnici zaposlene otroke (70 do 80 otrok; povprečni obisk — 30 učencev) kar katehet in so si tako tovarne prihranile še izdatek za nameščenega učitelja. (ŠAM, Erledigungen der Schuleinlagen, dekanat Braslovče, 24. aprila 1844, 21. decembra 1852, 11. maja in 27. dec. 1854, 19. novembra 1856, 27. aprila 1857; dekanat Kozje, 22. aprila 1857.) Glavna vzgojna naloga teh šol je seveda bila, vzgajati otrokom pobožnost ter pokorščino in hvaležnost do svojega delodajalca. Kar pa se tiče izobraževalne vrednosti pouka v teh šolah, jo prepričljivo opisuje učitelj Wurth, rojen 1828, ki je kot otrok tri leta delal v predilnici v bližini Badena, pozneje pa je tudi poučeval v tovarniški šoli. Obisk je bil nereden, ker so morali otroci pričeto delo dokončati, ali pa jih mojster kratko in malo v šolo ni pustil. O otrocih pa pravi: »Naslanjajo se na klopi, zaspani, na pol omamljeni in oslabljeni, kakor od goste megle obdani. In v takem stanju naj bi se učili! Človeka boli srce, ko opazuje ta bedna bitja, ki so oropana vsake življenjske radosti, napol naga in sestradena. Ves dan so ti otroci prebili v zatohlih tovarniških prostorih in pogrešali za razvoj telesa in duha tako potreben zrak ter vdihavali volneni prah in izparke strojnega olja. Šolska ura je zanje pogostoma edina srečna ura dneva, ko se morejo odpočiti — in zdaj naj bi jih še priganjali k učenju!« Od istega avtorja tudi izvem, da so otroci obiskovali tovarniško šolo zvečer, po delovnem času, ali pa med njim v opoldanskem odmoru, tako da zaradi šolanja tovarnar ni bil nič prikrajšan za delovni učinek otrok. (K. Landsteiner, Ein österr. Schulmann. Jahresber. über das k. k. Josefstädter Ober-gymn. 1872, 6, 28) — Nedeljska šola pa prav tako ni nič hasnila, ker so otroci med tednom pozabili, kar so se v nedeljo naučili, če so se sploh kaj.

⁶⁸ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Jena 1923, Bd. 1, 507 (Art. Arbeiterschutzgesetzgebung).

vala, kar je mogoče razbrati iz dekreta dvorne pisarne (18. oktobra 1839), ki ga je — kakor drugim deželnim vladam — poslala v tej zadevi tudi guberniju v Ljubljani: »V najnovejšem času niso redke pritožbe, da pre-zgodnje zaposlovanje in čezmeren napor otrok v tovarnah škodljivo vpli-vata na telesni in duševni razvoj mladih bitij in da te škode sem spadajoči zakoni, ki izvirajo še iz razdobja, ko tovarniško delo še ni zavzelo tolikega razmaha in ko neprestano tekoča strojna proizvodnja še ni v toliki meri terjala uporabljanja otrok, nikakor zadoštno ne preprečujejo«. Čeprav je treba upoštevati mnoge prednosti, ki jih dobiva domača industrija z upo-rabo otroškega dela, kakor tudi vire zaslužka za revnejše sloje, se je vendarle potrebno ozirati tudi na otroke... Naloga je v tem, »čim bolj združiti humanost z interesi industrije« (!) in z učinkovitimi ukrepi — ne da bi bili pri tem preveč nadležni — preprečiti zlorabe, h katerim zava-jata nekatere tovarnarje pri ravnanju z otroki sebičnost in dobičkaželjnost. Gubernij naj ugotovi dejansko stanje na svojem ozemlju ter tudi poroča, ali zadoščajo sedanji predpisi o zaposlovanju otrok v tovarnah (najvišji odlok z dne 20. novembra 1786, dvorni dekret z dne 18. februarja 1787 in člen 310 Politične šolske ustave), v nasprotnem primeru pa naj predlaga dopolnila, zlasti glede potrebne starosti otrok za sprejem v tovarno, njaho-vega delovnega časa ter časovne porazdelitve njihovega dnevnega dela.⁶⁹ Čeprav se še zmeraj nadaljuje težnja, zaščititi otroke, ne da bi priza-deli tovarnarje, je ta dekret vendarle dovolj zgovoren. Značilni so tudi odgovori, ki jih je gubernij zbral.

Okrožni urad v Novem mestu je sicer navedel na svojem teritoriju tri papirnice, dve železarni in eno steklarno, ni pa niti z besedo omenil dejanskega položaja otrok v tovarnah, niti realnih možnosti za njegovo izboljšanje, temveč je ne glede na stvarnost samo fantaziral, kako naj bi bilo: pred sedmim letom starosti naj bi ne sprejemali otrok na nobeno tovarniško delo (torej se je to najbrž dogajalo), od sedmega do desetega leta naj bi se otroci učili dopoldne in popoldne po dve uri (za ta čas pa bi delo ustavili; op. p.), nalahko naj bi se ukvarjali z delom v svetlih, prostor-nih, ljubeznivih (liebreichen), suhih, ne premrzlih in ne prevročih prostorih brez prahu; če pa bi se nasprotnemu nikakor ne bilo mogoče izogniti, naj bi otroke po dveh ali treh urah izmenjavali, kakor se to dogaja v rud-nikih; sploh pa naj bi prevelike napore otrokom strogo prepovedali in na vsak način skrbeli, da se bo mladina dovolj naspala. — S tem neresnim in ciničnim odgovorom je okrožni urad izpričal, da nima pojma o tovar-niškem delu otrok ali pa se je varoval, dregati v kočljive stvari.

Stvarnejši je odgovor notranjskega okrožnega urada, ki navaja naj-prej poročilo okrajnega urada v Vipavi: Otroke zaposluje edinole predil-nica v Ajdovščini v starosti od devet let dalje po 13 in pol ure dnevno, »ki pa niso izpostavljeni nobenim čezmernim naporom«. Do devetega leta obiskujejo šolo v Šturjah, pozneje med tovarniškim delom pa nedeljski pouk. Ker je s tem »za duhovni razvoj otrok zadostno poskrbljeno«, ni prav nič potrebno izdajati zaradi njihove vzgoje nove zakonske predpise. K temu poročilu je okrožni urad v Postojni pametno pripomnil, da je šolanje teh otrok pač prekratko, če je zaključeno že z začetkom devetega leta. Razen

⁶⁹ DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 18. okt. 1839.

tega v nežni otroški starosti tudi lahko delo, če traja trinajst ur in pol, ubija duha in bi zato po mnenju okrožnega urada bili potrebni dve odločbi: prva, ki bi prepovedovala najemati otroke za tovarniško delo pred dovršenim devetim letom in druga, ki bi določala, da delovni čas za otroke do dovršenega 12. leta ne sme presegati deset ur.

Drugačno miselnost je s svojim presojanjem otroškega dela pokazal okrožni urad v Celovcu, ki ga je skušal predstaviti kot nepomembno, sicer pa tako že urejeno zadevo. Izjavil je, da uporabljajo otroško delo v njegovem okrožju le redke tovarne in rudniki, in sicer predvsem v suknarnah bratov Moro v Celovcu in Vetrinju (33 otrok v starosti od 9 do 15 let),⁷⁰ nadalje v dveh rudnikih in dveh žebeljarnah v okraju Wolfsberg, v suknarni in kovačiji za izdelovanje ponev okraja Velikovec, v tovarni kos in rudnikih krške škofije v okraju Albeck, v več žebeljarnah okraja Pliberk in končno še v Komposchevem svinčenem rudniku v okraju Kapla. V teh tovarnah in rudnikih delajo otroci v starosti 12 do 15 let. »Način njihove zaposlitve in njihov delovni čas sta nedvomno tako urejena, da oboje niti najmanj ne škodi ne duševnemu in ne telesnemu razvoju otrok...«⁷¹ Razen tega pa je po zatrdilu tamkajšnjih okrajnih oblasti tudi za pouk teh otrok dovolj poskrbljeno in si — kolikor je le mogoče — prizadevajo, da bi otroci marljivo obiskovali nedeljske šole. Glede na to sodi okrožni urad, da določbe o otroškem delu v tovarnah popolnoma zadoščajo, saj je prav, da se otroci, katerih starši so povečini tovarniški delavci ali iz vrst drugih nič manj revnih slojev, zgodaj navadijo na delavnost in se priučijo delu, ki jih bo pozneje preživljalo ter hkrati prispevajo k vzdrževanju sebe in svoje družine, namesto da bi brez nadzorstva postopali ali se predajali nerednemu življenju ter se tako telesno in duševno zanemarili.

Medtem ko je celovski okrožni urad takó lepo pokazal, kako industrija rešuje otroke, pa je bil okrožni urad v Beljaku prav nasprotnega mnenja. Po njegovem bi šoloobveznih otrok, torej do dovršenega dvanajstega leta nikakor ne smeli sprejemati na delo v tovarne in rudnike, da bi ne trpel njihov telesni in duševni razvoj. »Izkušnja uči, da otroke — posebno v tovarnah žebeljev — mnogo prezgodaj naporno zaposlujejo ter jih s tem telesno in moralno uničujejo, ker sem spadajoči obstoječi zakoni niso dovolj jasni, nimajo kazenske sankcije in tudi niso skoraj nič upoštevani.« Le v izjemnih primerih naj bi bilo dovoljeno zaposliti otroka tudi med devetimi in dvanajstim letom, vendar ne nad pet ur dnevno, če je mogoče z zdravniškim spričevalom dokazati, da je telesno za delo popolnoma sposoben in če to ne bo prizadelo njegovega šolskega obiska; otroci od 12.—15. leta pa bi naj ne delali dnevno nad deset ur. Tovarnarji, ki bi se po teh določbah ne ravnali, naj bi plačali občutno denarno kazen. Okrajne oblasti naj bi polletno kontrolirale stanje po tovarnah in o tem poročale okrožnemu uradu. Tudi okrožni zdravniki naj bi se pri svojih potovanjih prepričali o zdravstvenem stanju teh otrok.

⁷⁰ Ciničen odnos bratov Moro do otroškega dela kaže njuna izjava iz l. 1812, češ »koliko potpežljivosti in požrtvovanja je treba, da naučimo predenja nekaj sto otrok med šestim in desetim letom« (J. Slokar, o. d. 102).

⁷¹ Primerjaj ta iz omalovaževanja ali iz nepoznavanja problema izvirajoči optimizem z opisom razmer boljših poznavalcev v istih tovarnah in rudnikih na strani 141/2.

Neprizadetost ljubljanskega okrožnega urada v tej zadevi že poznamo. Svojo napoved, da bo za otroke v tovarnah dovolj poskrbljeno, če se bodo obstoječe določbe o otroškem delu izvajale, je še podprl, da bo to tem bolj veljalo, če bodo okrožni zdravniki ugotovili delovno sposobnost, določili starost otrok ob sprejemu na delo in njihov delovni čas; varoval pa se je, sam v tem pogledu kaj predlagati. Brez pripomb je tudi javil guberniju, da je v obeh ljubljanskih tovarnah zaposlenih 87 otrok v starosti od devetega do štirinajstega leta, ki delajo od petih zjutraj do opoldne in od enih popoldne do šestih ali do sedmih zvečer, torej trinajst do štirinajst ur z enournim odmorom.⁷²

Zanimivi so odgovori lavantinske, krške in ljubljanske škofije, ker so bile po božjih postavah dolžne, skrbeti za blagor otrok, in ker je krški ordinariat bil hkrati njihov delodajalec. Lavantinski in krški ordinariat sta sodila, da so že obstoječi predpisi o tem v splošnem popolnoma ustrezni in zadostni. Kar pa se tiče starosti otrok ob sprejemu na delo in njihovega delovnega časa, je bil lavantinski ordinariat mnenja, da tega ni mogoče kar tako določiti, ker je to odvisno od telesne konstitucije otrok, še bolj pa od načina njihove zaposlitve, saj so vsekakor mogoča tako lahka tovarniška dela, da jih morejo brez škode za svoje zdravje opravljati tudi otroci pod devetim starostnim letom v času, ko ne obiskujejo šole. (Spričo obstoječe prakse tega časa otrokom ni primanjkovalo.) Ljubljanska škofija pa je v nasprotju z lavantinsko in krško priznala, da bi bili zaželeni ukrepi za čuvanje telesnega in duševnega zdravja v tovarnah zaposlenih otrok, zlasti takih, ki bi jih varovali nemorale in zapeljivcev, kar bi bilo mogoče doseči s strogim nadzorovanjem teh otrok. Z razumevanjem je še dodala, da bi s tem industrija gotovo ne bila oškodovana, pač pa bi ji to še koristilo.

Ne smemo prezreti, da se ordinariati niso prav nič zavzeli za šolanje v tovarnah in v rudnikih zaposlenih otrok, kar je bila po določilih Politичne šolske ustave v prvi vrsti njihova naloga. Pač pa se je za to temeljito zavzelo društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji, ki je imelo svoja zastopstva tudi v Ljubljani ter v Celovcu in ki je znalo ceniti pomen šole za dviganje produktivnosti dela. V svojem odgovoru ljubljanskemu guberniju je seveda zastopalo stališče, naj bo zaradi koristi industrije in zaslužka revnih slojev otroško delo v tovarnah še nadalje dovoljeno, vendar tako delo, ki ni škodljivo za njihovo zdravje, razvoj in življenjsko dobo (društvo ne pove, katero tovarniško delo ustreza tem pogojem) in ne pred devetim starostnim letom. Zato bi moral vsak tovarnar sestaviti letni seznam vseh pri njem zaposlenih otrok z navedbo starosti, spola in način njihovega dela ter z župnikovim potrdilom, da so ti otroci pred vstopom v tovarno šolo obiskovali in da jo še zmeraj marljivo obiskujejo. Otrok, ki nima spričevala, da je marljivo in z dobrim uspehom obiskoval javno šolo od začetka šestega do dovršenega devetega leta, naj ne

⁷² DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 285, 20. nov. 1840. Če smemo posplošiti v op. 67 navedeno izjavo učitelja Wurtha, da je otrok prišel v opoldanskem odmoru v šolo, če je prej pričeto delo dokončal, lahko dvomimo, ali so otroci v tako imenovanem »odmoru« res lahko ves čas počivali.

bo sprejet na delo v tovarno. Tovarne, kjer je zaposlenih več kot deset otrok, bi morale na svoje stroške vzdrževati posebnega učitelja, ki bi sprejete otroke poučeval dnevno eno uro, ob nedeljah in praznikih pa več ur. Dovoljeno pa naj bi bilo, da bi več tovarn, ki so blizu skupaj, vzdrževalo enega učitelja ali pa najelo tamkajšnjega krajevnega učitelja in ga nagradilo. Če pa ima tovarna manj kakor deset otrok, naj bi ti dobivali vsaj nedeljski pouk. Duhovščino bi bilo treba opozoriti, naj v tovarnah zaposlene otroke zlasti skrbno poučuje verouk in moralno. Ne bi smelo biti dovoljeno, da delajo otroci v tovarnah dlje kot šest ur pozimi in sedem ur poleti, tudi ne v primeru, če je njim odkazano delo zares lahko, ker bi sicer ne bilo mogoče izvesti navedenih obveznosti. Brez izjeme pa bi bilo treba prepovedati, zaključuje društvo svoje poročilo, sprejemati otroke v tovarne na delo, ki je za njihov nežen organizem po sedanjih izkušnjah škodljivo ali jih zaposlovati s kakimi drugimi in ne z najlažjimi opravki. — Priznati je treba, da se je društvo za pospeševanje industrije bolj pobrigalo za tovarniške otroke in celo bolj za njihovo versko vzgojo, kot pa so to napravila škofijska vodstva.

Iz nobenega odgovora ni čutiti zaskrbljenosti za te otroke ali težnje, da bi ugotovili, kako živijo, kako v tovarnah z njimi ravnaajo. Že prepisi o tem so bili vse prej kot humani, saj so zahtevali, da jih je treba kaznovati »s palico, ki je v vsakem pogledu primerno in ne nevarno sredstvo«. Lahko si mislimo, da stvarnost ni zaostajala za predpisom. Če pa je otrok iz tovarne zbežal, so ga morale oblasti vrniti.⁷³ V teh in še v poznejših poročilih tudi dosledno manjkajo podatki, koliko so otroci v tovarnah zaslužili. Zato je tem zanimivejša izjava graške trgovske in obrtne zbornice, ki pravi o tem, da »smatrajo starši za donosnejše, pošiljati svoje otroke beračit, kot pa jih zaposlovati s (tovarniškim) delom, s katerim navsezadnje res manj zaslužijo, kakor če bi beračili«. ⁷⁴ Če upoštevamo, da so zaslužek otrok v tovarnah tako ocenili delodajalci, ne bomo izjavi očiteli, da v škodo tovarnarjev pretirava, in se ne bomo čudili, zakaj poročila o tem sicer raje molčijo.

Na temelju prejetih odgovorov je gubernij poročal dvorni pisarni. Kar se dejanskega stanja tiče, je navedel, da po zatrjevanju pristojnih oblasti ni glede otroškega dela nobenih pritožb in zato sodijo, da obstoječi predpisi o tem — iz let 1786 in 1787 ter čl. 310 Politične šolske ustave — zadoščajo, treba jih je le izvrševati. V duhu te svojevrstne logike je gubernij še dodal, da tudi on ni dobil pritožb z nobene strani in zato ne more o dejanskem stanju nič poročati. Lahko le opiše način dela, kar je storil takole: »Otroci gredo zjutraj ob določeni uri z doma na delo, delajo v tovarni do opoldne, nato gredo domov na kosilo; ob določeni uri se vrnejo v tovarno in pridejo zvečer spet ob določeni uri domov«. Ko je tako dokaj nerodno prikril delovni čas otrok, ga je končno le izdal, ko je med ukrepi za izboljšanje predlagal, da bi ga bilo treba določiti na 13 ur z enournim opoldanskim odmorom in z dvema odmoroma dopoldne in popoldne po pol

⁷³ Barth — Barthenheim, o. d., III, 169 do 171.

⁷⁴ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbe-Kammer 1860 do 1862, Graz 1863, 15. (Za podatek se zahvaljujem dr. J. Slokarju.)

ure.⁷⁵ V zvezi z odlokom z dne 20. novembra 1786 o higienski zaščiti otrok, ki v tovarnah prenočujejo, je gubernij opozoril, da je v tej deželi le deloma uporabljiv; potrebni pa bi bili zadevni predpisi tudi za tiste otroke, ki se vračajo z dela domov, ker je le mogoče, da so tudi ti zdravstveno ogroženi. Med ukrepi za izboljšanje je gubernij še predlagal: noben otrok naj bi ne smel biti sprejet na delo pred dovršenim sedmim letom; dovršeno 14. leto pa naj bi bilo zgornja meja, do katere še veljajo določbe o otroškem delu. Vsak tovarnar, ki bi hotel zaposliti otroke, naj bi zaprosil za dovoljenje okrožni urad in navedel dnevno število delovnih ur ter vrsto dela; otroški zdravnik pa bi nato presodil, ali je to delovno mesto za otroke primerno in od katere starosti dalje. Tovarnar, ki bi se ne ravnal po tem, naj plača za kazn 50 do 200 gld. Vsak otrok, ki se hoče zaposliti v tovarni, naj bi se izkazal z brezplačno izstavljenim zdravniškim spričevalom glede telesne usposobljenosti, sicer plača tovarnar kazn od dveh do 50 gld. Osebe okrožnega urada naj bi pri svojih letnih obhodih vse to kontroliralo. Kar pa se tiče v železarnah, pri izdelovanju žebeljev in v rudnikih zaposlenih otrok, pa naj bi po mnenju gubernija zanje te določbe ne veljale, ker spadajo bolj v kategorijo vajencev, katerih položaj urejajo rudarski in posebni politični predpisi.⁷⁶ Otroci, ki delajo v žebeljarnah, pa tako le pomagajo svojim staršem in je torej treba upoštevati edinole določbe o vzgoji otrok. Isto velja za otroke, ki so zaposleni v rudnikih in ne spadajo v kategorijo vajencev, ker so tam le začasno in jih po svoji presoji zaposlujejo njihovi starši.⁷⁷

Navedene poizvedbe so med drugim tudi pokazale, da oblasti, ki bi bile dolžne skrbeti za zaščito in za šolanje zaposlenih otrok, te svoje naloge niso opravljale, saj jim niti dejansko stanje ni bilo znano in so morale nekaj desetletij po izdaji sem spadajočih predpisov zaradi poziva od zgoraj šele poizvedovati, ali jih neposredno prizadeti izpolnjujejo. To je pri- znala tudi študijska dvorna komisija, češ da so določbe o ponavljalnem pouku »popolnoma zanemarjene« in je zato z odlokom 22. maja 1841 zahtevala od deželskih oblasti poročila, kako doseči, da bodo kakor obrtniški in trgovski vajenci, tako tudi v tovarnah zaposleni otroci od 12. do 15. leta dobivali predpisani ponavljalni pouk. Odgovori, ki jih je ilirski gubernij zbral od okrožnih uradov v Ljubljani, Postojni, Novem mestu, Celovcu in v Beljaku ter od ljubljanskega in krškega škofijskega konzistorija, kažejo, da je bilo obiskovanje nedeljskega ponavljalnega pouka večinoma res le na papirju, in sicer iz naslednjih vzrokov:

⁷⁵ Dejanski delovni čas, ki ga na temelju tega predloga lahko domnevamo, soglaša s podatki iz drugih avstrijskih dežel, po katerih so delali otroci navadno 14 ur. (Slokar, o. d., 123.) Lahko si izračunamo, ob kateri uri so morali zjutraj vstati in kdaj so prišli zvečer v posteljo, če so hodili od tovarne do doma povprečno pol ure.

⁷⁶ O teh predpisih gl. str. 128 in dalje.

⁷⁷ DAS, gub. arh. fasc. 31 ad 48, 14. maja 1840. K navedenemu stališču gubernija je deželni zdravnik in gubernijski svetnik dr. J. Sporer vendarle pripomnil, da bi po njegovem mnenju v rudnikih in pri predelovanju kovin (živega srebra, svinca), sploh ne smeli zaposlovati otrok in tudi ne doraščajoče mladine.

1. Lastniki podjetij se za omenjene določbe sploh niso zmenili.⁷⁸
2. V nekaterih tovarnah, kot n. pr. v ljubljanski cukrarni, ali v predilnici v Ajdovščini, so morali delati otroci včasih tudi ob nedeljah in praznikih. Obiskovanje nedeljskega, kakor tudi rednega pouka je bilo močno ovirano še zaradi nočnega dela otrok, ki so čez dan počivali.^{78a}
3. Določba, da je za priznanje izučenosti potrebno spričevalo o opravljenem ponavljalnem pouku, v tovarnah zaposlenih otrok in njihovih staršev ni spodbujala, ker s tem delom niso dobivali kvalifikacije za opravljanje obrti.
4. Mnogi v tovarnah zaposleni otroci so bili nepismeni in niso mogli obiskovati ponavljalnega pouka, ki je že zahteval nekaj predizobrazbe.⁷⁹
5. Ni bilo rednih osnovnih šol v vseh krajih, kjer so bile tovarne in tam ni bilo mogoče organizirati ponavljalnega pouka, ker ni bilo zanj usposobljenih otrok.
6. Vodstva tovarn niso nikomur prijavljala na delo sprejetih otrok in niti politične niti cerkvene oblasti niso vedele, koliko otrok je v kaki tovarni zaposlenih in torej tudi niso mogle preverjati njihovega šolanja.

Iz navedenih vzrokov, ki niti niso izčrpni, je razvidna popolna nemoč oblasti, uveljaviti že zdavnaj izdane določbe o nadaljevalnem šolanju v tovarnah zaposlenih otrok. Po odgovorih sodeč, so obiskovali ponavljalni pouk le redki izmed dečkov, ki so bili zaposleni v Molinejevi predilnici v Ljubljani (ne pa tudi tu zaposlene deklice) in pa otroci, ki so delali v pralnici rude v Idriji. Da bi se to popravilo, so vprašani predlagali razne ukrepe, zlasti take, ki bi omogočali evidenco v tovarnah zaposlenih otrok. Duhovščina naj bi vsako leto ugotovila število obveznikov ponavljalnega pouka, tovarnarji pa naj bi prijavili ob sprejemu na delo vse pod 15 let stare otroke; če bi to opustili, naj bi plačali kazen. Krajevni šolski nadzornik bi moral nadzorovati šolski obisk teh otrok in zamude prijavljati. Če bi se izkazalo, da je izostanke zakrivil delodajalec, naj bi bil kaznovan.

Ob primerjanju teh predlogov s prej navedenimi vzroki izostajanja od ponavljalnega pouka lahko ugotovimo, da večine teh vzrokov ne odpravljajo. Najboljši je bil predlog okrožnega urada v Novem mestu: prepovedati bi bilo treba zaposlovanje otrok v tovarnah, ki niso obiskovali osnovne šole. S tem je izpovedal osnovno resnico, da ni mogoče izvajati določb o ponavljalnem pouku, dokler ni poskrbljeno za elementarno šolanje otrok. Glavna slabost vsega prikazanega razpravljanja je bila prav v tem, da tega ni upoštevalo in se je izognilo vprašanju, kako so opravili šolsko obveznost v tovarnah zaposleni otroci, ki še niso dopolnili 12 let. Za te bi namreč morali tovarnarji ustanoviti in vzdrževati večerno tovarniško šolo. Vztrajati na tem pa se je — kot kaže — oblastem zdelo prehudo poseganje v

⁷⁸ To so si brez skrbi lahko dovolili, čeprav so bile za kršilce obveznosti ponavljalnega pouka predvidene denarne in zaporne kazni, ki pa bi jih morali utrpeti starši oz. varuhi, ne pa delodajalci (gl. Politično šolsko ustavo, čl. 311).

^{78a} SSM, fasc. 105, šolske listine iz Vipave, 25. septembra 1842.

⁷⁹ Kar se tega zadržka tiče, bi ti otroci sicer mogli zahajati v slovenske začetne šole, ki so bile na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in na Primorskem namenjene otrokom tudi v tej starosti, vendar tega od njih noben odlok ni zahteval in nihče od vprašanih tega tudi ni predlagal.

»interese industrije«. V tem smislu je ljubljanski škofijski konsistorij tudi predlagal, da je mogoče ustanovitev večerne šole na stroške tovarnarjev »za zdaj še odložiti« in gubernij mu je seveda pritrdil, češ da je »ustanavljanje posebne šole na stroške tovarniških vodstev za otroke, ki so v tovarnah zaposleni, še neizvedljivo«. Glede ponavljalnega pouka pa je študijski dvorni komisiji odgovoril (odgovor je koncipiral gub. svetnik Stelzich), da niso potrebni nobeni novi predpisi; lokalne oblasti naj bi le natančno izvajale že obstoječe. S tem je študijska dvorna komisija tudi soglašala in le dodala, da je treba določbe o obiskovanju ponavljalnega pouka vsem prizadetim s poudarkom zabičati. Tako se je tudi ta akcija stekla v pesek.⁸⁰

Njene sledove je mogoče ugotoviti edino v zakonskem osnutku za zaščito v tovarnah zaposlenih otrok, ki je bil izdelan v dvorni pisarni 1842. leta. Rezultati zgoraj prikazanih poizvedovanj iz let 1839 in 1840 so bili namreč tako kričeči, zlasti iz industrijsko razvitejših avstrijskih pokrajin, da jih že zaradi pritiska javnega mnenja ni bilo mogoče molče preiti.⁸¹ Osnutek je določal: Otroke obojega spola naj bi bilo praviloma dovoljeno sprejemati na redno delo v tovarne, ko so dovršili 12. leto. Izjeme od tega pravila bi bile dovoljene, če so dovršili otroci vsaj deveto leto, če so pred sprejemom vsaj tri leta obiskovali šolo, če je njihovo zaposlitev odobrila krajevna oblast, ko se je prepričala, da sta oba prejšnja pogoja izpolnjena, in če je poskrbljeno, da bodo ti otroci, dokler so v šolski starosti, še dobivali verski in šolski pouk. Način, kako to doseči, naj v vsakem konkretnem primeru določi politična oblast sporazumno z duhovnikom ter šolskim nadzorstvom, in sicer tako, da bo čim bolj zagotovljena verska in umska vzgoja otrok, ne da bi s tem bilo brez potrebe moteno ali preprečeno njihovo zaposlovanje v tovarni. Iz zdravstvenih razlogov naj bi bil maksimalni delovni čas za otroke od 9. do 12. leta deset ur, od 12. do 16. leta pa dvanajst ur, obakrat vsaj z enournim odmorom. Nočno delo, to je od devetih zvečer do petih zjutraj, naj bi bilo pred dovršenim 16. letom popolnoma prepovedano. Tovararji morajo sestaviti sezname o zaposleni mladini obojega spola pod 16. letom ter jih na zahtevo predložiti krajevnim oblastem in duhovščini, ki se morata skupno z distriktnimi šolskimi nadzorniki (t. j. dekanji; op. p.) z obiski v tovarnah prepričati o izpolnjevanju teh predlogov. Kršilci naj bi plačali za kazni 2 do 100 gld, pri ponovnih prestopkih pa jim je treba odvzeti dovoljenje za zaposlovanje otrok pod 12. letom.⁸²

Ta osnutek, ki mu ni mogoče očitati pomanjkanje razumevanja za interese industrije, čeprav bi položaj otrok, če bi ga uresničili, bistveno izboljšal, sta dobila v presojo spodnjeavstrijsko obrtno društvo in društvo za pospeševanje obrti na Češkem, ki sta ga seveda gladko odklonila kot industriji sovražnega. Proti v tem osnutku predvideni minimalni starosti

⁸⁰ ŠAL, fasc. I, 1, 2 (Generalien), 25. junija in 14. avgusta 1841; DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 147, 22. maja, 24. septembra in 25. oktobra 1841; fasc. 55 ad 119, 4. marca 1843; fasc. 55 ad 134, 7. julija 1843; Slovenski šolski muzej, Prot. über Schulverordnungen, inv. št. 8/134, 12. aprila 1843.

⁸¹ Mises, o. d., 251, 253 sl.

⁸² Barth-Barthenheim, o. d. 167—168.

in maksimalnemu delovnemu času otrok se je 1846. leta izrekla tudi od dvorne pisarne imenovana komisija strokovnjakov (zdravnikov, tehnikov in šolnikov).⁸³ Vsekakor lepi »strokovnjaki«! Nadaljnje razpravljanje o tem je prekinilo 1848. leto.⁸⁴

V

Doslej obravnavani odloki in poizvedbe so se nanašale predvsem na otroško delo v tovarnah, ne pa tudi na delo v rudnikih. Šele v začetku 1847. leta je višji rudarski urad v Celovcu na poziv od zgoraj naprosil lavantinski ordinariat, naj zahteva od podrejenih župnih uradov v rudarskih krajih, ki spadajo v področje tega rudarskega urada, podatke o zaposlovanju otrok in mladine v rudnikih. Zlasti naj bi odgovorili na vprašanja, koliko so zaposleni otroci stari, koliko ur delajo podnevi in ponoči ter s kolikšnimi vmesnimi odmori, kakšno delo opravljajo, kakšne zakonske omejitve glede tega že obstajajo in kako se izvajajo, kako je poskrbljeno za versko vzgojo in za šolanje teh otrok in končno, ali je iz dosedanjih izkušenj mogoče ugotoviti, da je zaposlovanje otrok v rudnikih škodljivo za njihovo telesno in moralno zdravje. (Zanimivo, da manjka vprašanje, kako so otroci za svoje delo plačani.)

Župni urad v Črni je poročal, da delajo pri tamkajšnji topilniški združbi za svinec otroci od sedmega leta dalje podnevi dvanajst ur, ponoči pa samo osem ur. Dnevni posad, ki se prične ob štirih zjutraj, ima odmor od 10. do 12. ure opoldne in nadaljuje nato z delom do šestih zvečer. Sedem do štirinajst let stari otroci prebirajo rudo in opravljajo še druga pripravljalna dela pred topljenjem rude; 14 do 19 letni pa potiskajo jamske vozičke. Približno z 19. letom postanejo učni kopači in nato samostojni kopači, kar se pač vse ravna po njihovi sposobnosti ter delavnosti in po presoji njihovih predstojnikov. Zaposleni otroci ne obiskujejo šole, ker je preveč oddaljena. Pač pa se nekateri naučijo branja od onih, ki to že znajo, v vmesnem odmoru med delom, ali, pa ob nedeljah in praznikih.

Pri železarski združbi v Črni pa so otroci navadno zaposleni v starosti od 15 do 18 let, v pripadajoči žebeljarni in žičarni pa tudi od približno 13. leta dalje. Nekateri obrati imajo neprekinjeno delo (4 ure dela in 4 ure počitka), v žebeljarni in žičarni pa delajo od 12. ure opolnoči do 7. ure zjutraj in po enournem odmoru do enajstih dopoldne, nato pa po dveurnem odmoru do šestih zvečer. Ker je šola od delovnega mesta otrok oddaljena

⁸³ Mises, o. d., 252, 263.

⁸⁴ Za zaščito doma zaposlenih otrok pa ne le ni bilo nobenih določb, temveč o njih tudi nihče ni razpravljalo. Kako zelo bi bilo potrebno, jih izdati in uveljavljati, kažejo nekateri podatki o domačem delu otrok iz srede 19. stoletja. Tako se je n. pr. ukvarjalo 1944. leta v okolici Kranja s sitarstvom 176 družin s 1137 člani in pri statvah so bili večinoma zaposleni dečki in deklice med šestim in dvanajstim letom, torej ravno v šolski starosti. Poročilo še pravi, da se starši in otroci preživljajo izključno s tem delom »in so zaradi slabotnega zdravja, ki ga povzroča stalno sedenje, za kakršno koli drugo delo tudi nesposobni« (Bericht über sämmtl. Erzeugnisse... f. d. dritte zu Laibach im J. 1844 veranstaltete Industrie-Ausstellung, Grätz 1845, 90). Podobno navaja poročilo iz Kroke, da navajajo tu starši otroke na delo v žebeljarnah že v osmem letu starosti, »kar ovira telesni razvoj te mladine in povzroča njeno pohabljenje« (Bericht der Handels und Gewerkekammer f. d. Kronland Krain, Laibach 1853, 58).

samo četrť ure, jo nekateri obiskujejo, vendar zelo površno, pa ne zaradi odpora do šole, temveč zaradi pomanjkanja potrebne obleke.

Ali obstajajo zakonske omejitve o uporabljanju otroškega dela in kakšne, je merodajnim forumom pač dovolj znano. Zaželeno in celo potrebno bi bilo, da bi se z njimi seznanila duhovščina v krajih, kjer so rudniki. Kar se tiče moralnega zdravja zaposlenih otrok, je hvalevredno, da trikrat dnevno naglas molijo, da so moške in ženske osebe, kadar skupaj delajo, pod nadzorstvom in da so njihova ležišča ločena. Da spričo prizadevanja, čim več proizvajati, otrokom ne prizanašajo in da zaradi prezgodnjih naporov zaostajajo v telesnem razvoju, je mogoče opaziti na vsakem koraku. To toliko bolj, ker dobičajo kljub brezvestno pretirani zahtevnosti delodajalcev le neznatno mezdo za nabavo živil, tako da marsikdo komaj zasluži za bedno preživljanje. Nekateri nimajo niti obleke, da bi mogli v cerkev, drugi pa se pri belem dnevu napijajo. Opaziti je mogoče mnoge, na duhu in na telesu propadle, pohabljenе postave, prave okostnjake, ki tavajo okrog ter izzivajo v vinjenem stanju razne prepire in pretepe. Takšno je dejansko stanje pri tukajšnji zasebni rudarski dejavnosti zaposlenih mlajših delavcev in otrok.

Dokaj optimistično je poročal župnik v Meži o 16 do 17 letnih mladostnikih, zaposlenih pri tamkajšnji železarski združbi grofa Thurna, češ da delajo le podnevi po šest ur kot pomočniki, ali pa podajajo vodo, dokler se strokovno ne usposobijo in telesno ne razvijejo. Za njihovo versko vzgojo in šolanje je dobro preskrbljeno, ker jih župnik sam privatno poučuje ob delavnikih in marljivo prihajajo v šolo; nedeljski ponavljalni pouk pa z njimi vred radi obiskujejo tudi odrasli, tako da po župnikovem mnenju moralni razvoj teh mladih delavcev ni v nevarnosti, zlasti ker so tu zaposleni samo moški in tudi njihovo telesno zdravje ni ogroženo. O kakih zakonskih omejitvah glede zaposlovanja otrok in mladine v rudnikih pa župniku ni nič znanega.

Po poročilu župnega urada Marija ob jezeru s sedežem v farni vasi pri Prevaljah so delali otroci pri tamkajšnji fužinarski združbi v rudniku od 12. leta navzgor po 12 ur podnevi ali ponoči, pri zunanjih obratih pa že od 8. starostnega leta dalje tudi po 12 ur, vendar samo podnevi, obakrat z enournim odmorom. V rudniku so brez razlike starosti čistili oglje ter vlekli prazne jamske vozičke po poševnini 180; v zunanjih obratih pa so tolkli kremen s težkimi kladivi in opravljali še druga pripravljalna dela. Otroci so brez verske vzgoje, ki bi jim bila zelo potrebna, kajti tu se zbirajo ljudje z vseh štirih strani, prej nemoralni kot moralni in živijo povsem svobodno brez vsakih omejitev in tudi k maši ne hodijo, ker delajo ob nedeljah in praznikih kot ob delavnikih. Pouk pa dobivajo zaposleni otroci v šoli pri fari natanko po predpisih (po 12 urnem delovnem času?). Ni pa mogoče zanikati — zaključuje župnik svoje poročilo, da je tukajšnje zaposlovanje otrok škodljivo za njihov telesni razvoj, ker že zelo mlade ljudi silijo k težkemu delu, in za njihov moralni razvoj, ker niso deležni verske vzgoje (kako to, saj so vendar »natanko po predpisih« obiskovali šolo, ki nikoli ni bila brez verouka? Tu se je župniku nekaj zareklo.)

Po izjavi dekanata v Velikovcu ni bilo v njegovem območju otroškega dela, pač pa je dekanat v Dobrli vasi zbral poročila o njem iz krajev Reberca, Galicija in Apače.

Na podlagi poizvedb in lastnih opažanj je poročal župnik V. Bergmann iz Kaple, da sprejemajo tamkajšnje rudarske združbe otroke na delo po dovršenem enajstem, največkrat pa šele po dvanajstem letu, razen če se usmilijo kakega revnega rudarja z družino in v tem primeru otroka prej zaposlijo. Delovni čas je za otroke skoraj prav tak kot za odrasle delavce, in sicer dela dnevni posad od petih zjutraj do desetih in od opoldne do šestih zvečer, vendar tako, da delajo pred nedeljo in praznikom le do desetih dopoldne, po nedelji in prazniku pa šele od opoldne dalje. V nočnem posadu pa delajo od šestih zvečer do petih zjutraj brez prekinitve. Dnevne in nočne posade izmenjujejo delavci med seboj. Krepkejši dečki izvažajo rudo z jamskimi vozički, kar jih pač ne obremenjuje preveč, ko se na to navadijo. Razen tega otroci še razbijajo rudo in jo prebirajo, pri čemer se jim ni treba pretegniti. Nasploh velja, da opravljajo otroci samo tako delo, ki je njihovim močem primerno. Kakih zakonskih omejitev pa ni. Ob delavnikih šole ne morejo obiskovati, sicer pa so tako že povečini izven šolske starosti; žeteli pa bi bilo, da bi obiskovali nedeljsko šolo. Kar pa se verske vzgoje tiče, je tu lepa navada, da se rudarji pred vhomom v jamo zberejo k molitvi, čeprav se sicer za verske dolžnosti ne brigajo, pač zato, ker jih lastniki in predstojniki k temu ne navajajo. Da bi delo otrokom škodilo, župnik ni opazil; slabo pa je, da pijejo žganje, kar jim je najbrž dovoljeno, ker pazniki z njim kupčujejo.

Pri tukajšnji jeklarski združbi grofa Christallnigga je zaposleno le malo otrok in to dečkov od 14. leta dalje, ki pa jih ne sprejema na delo združba, pač pa kovaški mojstri. Njihov delovni čas se ravna bolj po načinu dela in je zato neenakomeren. Otroci se lahko sicer večkrat na dan podajo k počitku, vendar redkokdaj za eno uro, če jim mojster ali ostali delavci ne prizanašajo. Zaposleni so s podajanjem vode in s prinašanjem oglja za vlečenje jekla, s čiščenjem jekla in z drugimi opravki, ki so primerni za njihove moči. Kakih zakonskih omejitev ni, ker so ti otroci popolnoma odvisni od kovaških mojstrov, ki jih uporabljajo — kakor je to pri vajencih v navadi — za najrazličnejša, tudi za domača dela. Šole ne obiskujejo nobene; njihovemu telesnemu razvoju pa bi utegnilo škoditi pomanjkanje spanja, na kar se morajo navaditi, če hočejo biti marljivi. Na koncu še župnik izraža ponižno željo, da bi višje oblasti izdale predpise, ki bi preprečevali, da bi otrok ne zaposlovali prezgodaj in s prenapornimi opravili, kar ima za posledico, da zanemarjajo šolsko obveznost. Razen tega naj bi še predstojniki navajali otroke k izpolnjevanju verskih dolžnosti, ker so pač samo verni ljudje dobri delavci in zvesti državljani.

Župnemu uradu v Reberci so zelo na kratko poročali lastniki svinčenih rudnikov, brata Komposch in grof Egger, da sprejemajo na delo otroke od 14. leta dalje, ki delajo podnevi od petih do desetih in od opoldne do šestih zvečer, ponoči pa od šestih zvečer do petih zjutraj. Štirinajstletni otroci in tudi starejši delajo — če so telesno šibkejši — pri pranju rude in še to le poleti in v dnevni posadi pod nadzorstvom predelavcev in staršev. Pred začetkom dela vsakokrat skupno molijo, ob nedeljah in praznikih pa gredo k maši in v nedeljsko šolo. Glede telesnega in moralnega zdravja otrok nišmo opazili nobenih kvarnih posledic.

Župni urad sv. Jakoba v Galiciji je ugotovil, da sprejemajo v rudnike na njegovem področju dečke in deklice v starosti od 14 do 20 let, ki delajo

od štirih zjutraj do šestih zvečer z dveurnim odmorom za kosilo. V soboto opoldne prenehajo in, začno spet v ponedeljek opoldne. Njihovo delo je predvsem v tem, da rudo prebirajo, razbirajo in izpirajo, pozneje pa dečki napredujejo za rudarje in kopače. Sprejemanje teh delavcev je vezano na politične zakone: okrajne oblasti jim izstavijo dovoljenje za zaposlitev, če kdo za to zaprosi. Poskrbljeno je za verouk in za mašo ob nedeljah in praznikih; kjer pa je šola, obiskuje mladina tudi ponavljalni pouk. Krajevna duhovščina to nadzoruje in strogo navaja mladino k izpolnjevanju verskih vaj. Iz dosedanjih izkušenj sledi, da je zaposlovanje mladine v rudnikih lahko škodljivo za njeno telesno in moralno zdravje, ker mora vsak teden prehoditi v vseh letnih časih in v še tako slabem vremenu pet do šest ur dolgo pot po strmih in nevarnih gorskih stezah tja in nazaj ob določenem času brez vsakega odlašanja, v rudnikih pa jo čaka nevarno kopaško in razstreljevalno delo. Ker je mladina moškega in ženskega spola na tesno stisnjena v stanovanjskih hišah, bi lahko zašla v zablode,⁸⁵ če bi lastniki ne bili zanjo tako blago zavzeti in s skrbnim nadzorstvom ne pazili na njeno telesno in moralno stanje.

Poročilo iz Galicije je dopolnil še župni urad v Apačah za tamkajšnje kovačije, kjer je bila 16 do 20-letna mladina zaposlena po 16 ur, s tremi prekinitvami po eno uro, s podajanjem vode, prenašanjem oglja in s kurjenjem. Kurat Seitz, ki je to poročal, je še dodal, da je to delo za zdravje škodljivo le toliko, kolikor se včasih zgodi kakšna nesreča in koga pohabi.

Na temelju zbranih poročil je lavantinski ordinariat sporočil višjemu rudarskemu uradu v Celovcu, da je umska in moralna vzgoja zaposlene mladine pač dokaj zanemarjena, saj nima nobena združba svoje šole, od farnih šol pa so večinoma preveč oddaljene. Priznati je tudi treba, da so hudi napori, ki jih mora prestajati šole razvijajoča se mladina n. pr. v Prevaljah in v Črni, tudi glede na njen telesni razvoj v mnogih pogledih škodljivi. Vendar pa ni ordinariat s škofom Slomškom na čelu kljub tej ugotovitvi proti fizičnemu izkoriščanju otrok ničesar predlagal. Svetoval je le, da bi bilo mogoče veliki potrebi po šolanju otrok zadostiti, če bi lastniki podjetij kaj žrtvovali za namestitev učitelja, ki bi mogel v svojem prostem času opravljati za podjetje še druga dela. Pač pa je izrazil željo, da je treba prižadetim strogo zabičati izpolnjevanje obstoječih določb o obiskovanju svete maše ter tako podpreti zadevne opomine duhovščine.⁸⁶

Iz navedenega gradiva sledi, da je bil položaj otrok v rudnikih še slabši kot v tovarnah zaradi težjih delovnih pogojev, napornejšega in pogostejšega nočnega dela in zaradi večje nevarnosti telesnih poškodb. Kakih določb za zaščito v rudnikih zaposlenih otrok pa nihče izmed poročevalcev ni konkretno navedel. Da si o teh določbah ni treba nič utvarjati — ne glede na to, da bi po analogiji z onimi za tovarne sodeč ostale le na papirju, lahko sklepamo iz splošnega avstrijskega rudarskega zakona

⁸⁵ To je pač razumeti tako, da so delavci med tednom spali na skupnem ležišču, čez nedeljo pa so odhajali domov, ker so imeli prosto od sobote opoldne do ponedeljka opoldne. Verjetno so si tudi živila prinašali z doma za prehranjevanje med tednom.

⁸⁶ SAM, Apihov sveženj, 20. januarja 1847. (J. Apih si je svojčas v Celovcu izposodil precejšen sveženj aktov, večinoma o šolskih zadevah, ki jih je odbral iz raznih fasciklov.)

iz leta 1854, ki je v členu 200 samo okvirno zahteval, da je treba v delovni red vsakega rudnika vključiti tudi krajevno različne določbe o otroškem delu glede na njihove telesne moči in z upoštevanjem njihove šolske obveznosti, ni pa navedel niti minimalne starosti za sprejemanje otrok na delo, niti njihovega maksimalnega delovnega časa.

V tem je puščal zakon lastnikom proste roke, ker je — kakor so to utemeljevali njegovi komentatorji in zagovorniki — zaradi različnih delovnih pogojev v posameznih rudnikih to nemogoče enkrat za vselej določiti.⁸⁷ S tem so povedali, da je njihov smoter in smoter zakona, zaščititi interese rudniških lastnikov, ki so torej lahko sami določili, do kolike mere bodo izkoriščali otroško delovno silo, ne pa interese otrok, kajti prežgodnje in pretirano zaposlovanje otrok je zanje v vsakem primeru škodljivo, ne glede na kakršne koli krajevné posebnosti in delovne pogoje. Značilno je za tedanji odnos nekaterih juristov do otrok in do otroškega dela, kako je tako stališče zakona zagovarjal eden njegovih avtorjev in profesor za rudarsko pravo na dunajski univerzi, češ da ni nevarnosti, da bi v rudnikih otroke izkoriščali in zato tudi ni bilo potrebno v zakonu tega vnaprej preprečevati. »Nasprotno — smotrno in ne prekomerno zaposlovanje otrok je za vzgojo sposobnega rudarskega naraščaja in spričo — čeprav neznatnega — zaslužka, ki za navadno z otroki precej obdarjene delavske družine ni brez pomena, morda manj škodljivo, kakor če bi z izjemo nekaj ur šolskega pouka do 12. ali do 14. leta v znamenju humanosti postopali...«⁸⁸ So bile pa prejšnje; starejše naredbe za delo v rudnikih že boljše, ki so mnogokrat vključevale vsaj določbo, da dečki pod 12. letom ne smejo delati v jami.⁸⁹ Sicer pa se lastniki, kakor kaže poročilo iz Kaple — tudi po tem niso povsod ravnali. Edina »naravna« meja izkoriščanja otrok v rudnikih je bila njihova fizična vzdržljivost, preko katere se kapitalistom ni več splačalo otrok prenapenjati, ker bi s tem prežgodaj izgubili poceni delovno silo.

VI

Leto 1848 ni prineslo v tovarnah in v rudnikih zaposlenim otrokom nobenega izboljšanja. Priložnost za to pa je bila. »Osnutek temeljnih načel javnega šolstva v Avstriji«, ki naj bi dajal okvirne smernice za novo organizacijo vseh šol, je v uvodu naglasil, da je dolžnost države, »omogočiti izobraževanje vsakomur, tudi najrevnejšim«, dolžnost staršev pa poskrbeti, da bodo dobili otroci »vsaj toliko pouka, kolikor ga bodo v bodoče posredovale javne osnovne šole«; to pa je bilo več kot pred letom 1848. Opirajoč se na to načelo, bi mogla deželna in škofijska šolska vodstva zahtevati redno šolanje vseh otrok, »tudi najrevnejših«, kar bi imelo za posledico prepoved zaposlovanja otrok v šolski starosti. Do tega pa ni prišlo. Škofijska šolska vodstva na Slovenskem so se zanimala v tem času predvsem za vlogo cerkve pri reformiranem šolstvu in pa še za uveljavljanje slovenščine v šolah, nikakor pa ne za razmere, v kakršnih so živeli

⁸⁷ G. Gränzenstein, *Dass allgem. österr. Berggesetz v. 23. Mai 1854*, Wien 1855, 306.

⁸⁸ O. Hingenau, *Handbuch der Bergrechtskunde*, Wien 1855, 440.

⁸⁹ G. Gränzenstein, o. d., 341

učenci in še manj za socialni položaj tistih šoloobveznih otrok, ki zaradi zaposlovanja sploh niso mogli v šolo. Šolski nadzornik ljubljanske škofije Novak je med pripombami k omenjenemu osnutku sicer omenil, naj bi »staršem ne bilo prepuščeno, iz sebičnih razlogov odtegovati otroke šoli, n. pr. zaradi paše itd.« Ta »in tako dalje« bi se mogel nanašati še na kako drugo zaposlitev otrok. To pa je tudi bilo vse in še to je škof Wolf pri končni formulaciji pripomb črtal.⁹⁰

Več pobude so pokazala v tem pogledu učiteljska zborovanja (zanimivo, da je učitelje k temu navajal And. Einšpiler), ki so zahtevala, naj ne bo dano staršem na voljo ali pošiljajo svoje otroke v šolo ali ne, in če jih ne pošiljajo, je treba ugotoviti vzroke tega.⁹¹ Na učiteljskem zborovanju v Vipavi 15. junija 1849 pa so navzoči sprejeli pogumen predlog za prepoved otroškega dela v tovarnah. V zapisku je o tem navedeno: »V Šturji je predijska fabrika šoli zlo na poti, ker vanjo ravno take otroke jemlje, ki so za v šolo hoditi. Gospod kurat (to je bil Jakob Košir, župnik v Šturjah; op. p.) želijo, da bi se prepovedalo nepodučenih otrok v take službe jemati in dajati, ker se jim potlej ne v delavnik in skoraj tudi v praznik več blizo ne more priti, da bi se kaj podučili.« Zapisnik so podpisali: dekan in distriktni šolski nadzornik v Vipavi J. Grabrijan, župnik v Šturjah Jakob Košir, kateheta M. Koder in J. Stopar ter učitelj J. Stritar, M. Komel, J. Vertol, P. Pfeifer in J. Stancar. Podpisnikom moramo priznati, da so bili v letih 1848 in 1849 med redkimi, ki so v Avstriji dosledno pojmovali šolsko obveznost in javno povedali, da je otroško delo z njo nezdržljivo.⁹² Sem bi mogli prišteti tudi nepodpisanega dopisnika »Novic«, ki je v članku »Ni prav ne, de otroci živino pasejo« (8. in 15. marca 1848) zahteval, »de bi deželna gosposka prepovedala pašo vsim otrokam«, da bi mogli redno obiskovati šolo. Priznanje zasluži tudi dr. Ladinig, gubernijski svetnik in referent deželne šolske oblasti za Kranjsko, ki je komentiral zapisnike učiteljskih zborovanj v ljubljanski škofiji za drugo polletje 1849. leta in k njim med drugim pripomnil, da »bi se obiskovanje šol zelo izboljšalo, če bi ukinili šolnino in prepovedali sprejemati otroke v šolski starosti na delo pri obrtnikih in v tovarnah; zato z gotovostjo pričakujemo te ukrepe pri predvideni organizaciji osnovnega šolstva.«⁹³ Teh ukrepov pa ni bilo. Minister Thun je na kratko in gladko zavrnil vipavski predlog, češ da je sprejemanje šoloobveznih otrok na delo v tovarne že urejeno s členi 76,

⁹⁰ ŠAL, fasc. I, 1, 3, 23. avgusta 1848.

⁹¹ Slovenija 1849, št. 42, str. 165 in št. 91, str. 362.

⁹² ŠAL, fasc. I, 1, 3; 15. junija 1849. Omenjeni J. Košir, župnik v Šturjah, pa je 5. oktobra 1849 svoj prvotni predlog močno omilil. Sedaj je namreč predlagal, naj bi prepovedali samo nedeljsko delo otrok v predilnici. Ker pa zaposlovanje otrok med tednom odteguje šoli učence (v šolskem okolišu Šturje je bilo 1842. leta 190 za šolo sposobnih otrok, obiskovalo pa jih je šolo samo 42 predvsem zaradi dela v tovarni) in s tem zmanjšuje učitelju šolnino, naj bi predilnica ne prispevala k plači samo učitelju v Ajdovščini, kakor je bilo dogovorjeno z okrožnim uradom v Gorici 1847. leta, temveč naj bi poravnala škodo tudi učitelju v Šturjah. (SŠM, fasc. 105, šolske listine iz Vipave, 25. septembra 1842 in 5. oktobra 1849.) Če smemo ta primer posplošiti, bi mogli sklepati, da so tovarnarji ponekod otroke iz šole odkupili.

⁹³ DAS, gub. arh. fasc. 55 ad 70, 10. novembra 1849.

107, 108, 308, 310 in 311 Politične šolske ustave.⁹⁴ Hladnokrvno se je torej skliceval na paragrafe, ki jim je polstoletna praksa že prepričljivo dokazala popolno neučinkovitost. Iz predloga v Vipavi ter iz Ladinigove izjave moremo zaključiti vsaj to, da spada tudi prepoved otroškega dela med neizpolnjene obete revolucije 1848. leta.

To se je pokazalo že leta 1851, ko je odlok ministrstva za prosveto glede predizobrazbe na delo v tovarne sprejetih otrok določil, da je treba »upoštevajoč njihova nežna leta, vztrajati vsaj na predhodnem enoletnem (podčrtal Š. V.) obiskovanju šole«.⁹⁵ Ker se je pričela šolska obveznost že s 6. letom, je to pomenilo, da je dovoljeno zaposliti otroka v tovarni že v njegovem sedmem starostnem letu. To pa je bilo slabše kot v zakonskem osnutku iz 1842. leta, ki je zahteval za sprejem na delo v tovarno vsaj dovršeno 9. leto in je torej omogočal **triletno** predhodno šolanje. Po revoluciji 1848. leta so avstrijski tovarnarji, ki so z njo pridobili, smatrali strožje določbe, ki so poizkušale omejevati otroško delo — za reakcionarne in so tudi temu primerno z otroki ravnali.⁹⁶ Nič bolje ni bilo s šolanjem otrok, ki so že bili v tovarni zaposleni. Dovolj pove o tem ministrski odlok iz 1852. leta, ki je celo zahteval, da je treba šolnino za učitelja tovarniških otrok odtegniti od njihove mezde, če lastniki niso pripravljeni, jo sami poravnati.⁹⁷ Pri starem je ostalo tudi ponavljalno šolanje vajencev po tovarnah kljub ponovno izdanim določbam, da morajo obiskovati nadaljevalno šolo vsaj do izpolnjenega 15. leta, saj so ti predpisi pritegovali k nadzorstvu nad izpolnjevanjem te zahteve člane iz obrtniškega in trgovskega stanu,⁹⁸ ki so imeli dovolj razlogov, da so se izogibali sporov z domačim tovarnarjem. Razen tega pa določbe tudi sedaj niso odpravile vzrokov, ki so preprečevali uspešno ponavljalno šolanje v tovarnah zaposlenih otrok. Na tem ni tudi nič spremenil obrtni zakon iz leta 1859, ki je v členih 82 do 87 sicer vseboval določbe o zaščiti otrok v podjetjih, ki zaposlujejo več kakor dvaletni delavcev (minimalna starost za sprejem na delo deset let, sprejem med 10. do 12. letom le pogojno, maksimalni delovni čas za otroke pod 14. letom 10 ur, med 14. do 16. letom 12 ur, prepoved nočnega dela za otroke pod 14. letom), toda teh določb že zato ni nihče izvajal, ker ni bilo nobene tovarniške inspekcije in so kljub njim delali 8 do 14 letni otroci v tovarnah dnevno prav toliko časa kot odrasli delavci.⁹⁹

Ni bilo mogoče izboljševati položaja v tovarnah in rudnikih zaposlenih otrok, ne da bi ga izboljšali tudi odraslim delavcem. Le izjemoma so delali otroci na oddeljenih delovnih mestih, praviloma pa skupaj z odraslimi in jim ni bilo mogoče skrajšati delovnega časa, ne da bi ga tudi odraslim. Isto velja za higienske pogoje pri delu in za nočno delo otrok. Tudi kakršne koli druge izboljšave za otroke, n. pr. pri mezdi, bi takoj sprožile ustrezne zahteve odraslih delavcev. Položaj zaposlenih otrok in odraslih je bil medsebojno povezan. V tem je tudi glavni vzrok, zakaj so ostali brez učinka

⁹⁴ DAS, namestniški arhiv, fasc. 31 (3760) ad 17, 17. dec. 1849.

⁹⁵ Helfert, System der österr. Volksschule, Prag 1861, 243..

⁹⁶ Mises, o. d., 267.

⁹⁷ G. Strakosch-Grassmann, Gesch. d. österr. Unterrichtswesens, Wien 1905, 220.

⁹⁸ ŠAL, fasc. I, 1, 2; 3. maja 1856.

⁹⁹ S. Kraus, Kinderarbeit und gesetzl. Kinderschutz in Österreich. Wiener Staatswissenschaftlichen Studien, Bd. V, Heft 1, 1904, 33.

vsi poskusi avstrijske vlade pred 1848. letom in po njem, položaj zaposlenih otrok izboljšati. V sestavku navedena dejstva ne dopuščajo dvoma, da vladajoče družbene sile — niti pred revolucijo in še manj po njej — za to niso bile sposobne. To nalogo je moglo uspešno opravljati in na naših tleh končno tudi rešiti šele delavsko gibanje, ki je izboljševalo položaj zaposlenih otrok hkrati z borbo za ekonomsko in politično osvoboditev delavskega razreda v celoti. S tem pa prehaja problem otroškega dela v novo razdobje.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DU TRAVAIL DES ENFANTS AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE CAPITALISTE EN SLOVÉNIE

(Résumé)

L'auteur constate que l'accumulation primitive du capital qui commence en Autriche au milieu du XVIIIe siècle, eut, en aggravant la situation matérielle de la majorité de la population slovène, des conséquences néfastes pour les enfants qui souffraient du fait de l'appauvrissement de leurs parents, mais qui ressentirent ces conséquences aussi d'une manière plus directe, par une exploitation accrue de leur propre travail.

Depuis que les réformes de l'absolutisme «éclairé» avaient ouvert la voie à un développement accéléré des forces productrices, ce qui aviva la tendance de produire vite et beaucoup, la situation des enfants, même de ceux qui travaillaient seulement chez eux, s'était aggravée. Ce fut naturellement bien pire pour les enfants que le capitalisme naissant séparait de leurs parents pour en faire des ouvriers salariés. Pour augmenter la main-d'œuvre, les autorités transformaient les orphelinats en maisons de travail et créaient des écoles de filature qui étaient, en Slovénie, les premières écoles fondées par l'Etat. Mais la cause principale du travail salarié des enfants fut naturellement l'appauvrissement des parents.

La mesure la plus importante pour la limitation du travail enfantin fut l'introduction de l'enseignement obligatoire en 1774 qui réduisit la contradiction entre le développement plus rapide des forces productrices et l'exploitation accrue, en donnant aux enfants une formation qui augmentait leur productivité, et en les préservant de l'exploitation au moins pendant la durée de l'obligation scolaire. Bien que cette création de l'école élémentaire eut été exigée en premier lieu par des circonstances économiques, l'Etat protégeait l'employeur par des mesures de compromis contre la perte de cette main-d'œuvre avantageuse. Les employeurs ne se souciaient guère des prescriptions sur l'enseignement complémentaire pour les enfants de 12 à 15 ans, et sur les écoles d'usine. Cédant à des pressions venues d'en-bas, les autorités s'occupaient en paroles de l'âge minimal des enfants embauchés, de la journée de travail maximale et de l'interdiction du travail nocturne pour les enfants, mais elles ne réussirent pas à imposer des mesures efficaces. Il n'y eut même aucune protection légale des enfants travaillant dans les mines ou, du fait des conditions de travail difficiles, du travail plus pénible, souvent nocturne, et du danger toujours présent, leur situation était pire encore. La seule limite à l'exploitation des enfants représentait leur moindre résistance physique, limite que le capitaliste ne devait pas dépasser dans son propre intérêt, car sinon il se priverait trop tôt et sa main-d'œuvre la plus économique.

La situation des enfants embauchés ne fut améliorée ni par l'année 1848, ni par la loi sur l'artisanat de 1859 dont les prescriptions sur la protection des enfants sont restées lettre morte, faute d'un organe d'inspection. La situation des enfants travaillant dans les usines et dans les mines ne pouvait être améliorée si on n'améliorait en même temps aussi celle des ouvriers adultes. Cette tâche pourtant ne pouvait être menée à bonne fin que par le mouvement ouvrier.